

Malá Čermná: grupa ukrzyżowania – obecni kříž

Prace badawcze nad pobożnością ludową i małą
architekturą sakralną czeskiego zakątka

Tadeusz Fitych

Wstęp

Znany czeski publicysta, etnograf, folklorysta, redaktor bajek i ludowych opowiadań Josef Štefan Kubín (*1864; †1965; rodem ze Śląska Cieszyńskiego) jako nauczyciel gimnazjalny zrealizował interesujące badania etnograficzne związane m. in. z mieszkańcami tzw. czeskiego zakątka (*Český koutek, Böhmischer Winkel*) – czyli praktycznie na temat ludności zamieszkującej kilkanaście wiosek i osad na administracyjnym obszarze parafii św. Bartłomieja w Cermnej (w jej granicach z k. XIX w.; dzisiaj są to po części swego rodzaju dzielnice miasta Kudowa Zdrój)¹. Nie obejmowały one jednak przejawów religijności. Przy czym badania Kubíny nie doczekały się już tak bardzo zaangażowanych i zasłużonych, jak on sam, kontynuatorów. Od czasów II wojny światowej zarówno etnografowie, jak też i historycy sztuki, polskich i czeskich środowisk akademickich, nie podjęli badań ani w zakresie pobożności ludowej (n.b. tematyka ta jest obecna w dziełach tak wybitnych pisarzy jak Božena Němcová (*1820; †1862), właściwe nazwisko Barbora Panklová – zob. *Babička*; czy też Alois Jirásek (*1851; †1930); kandydat do nagrody Nobla „czeski Sienkiewicz” – jego specjalnością były powieści historyczne), ani w ściśle z nią związanej małej architekturze sakralnej.

Należy w tym miejscu zauważyć, iż związany z ziemią kłodzką przydomek – *zakątek Pana Boga* – nie jest tylko prostym przejawem tendencji romantycznych (występujących chociażby wśród ludności południowych Niemiec i Tyrolu)², ale znajduje on swoje treściowe uzasadnienie w gęstej „sieci” kościołów i sanktuariów maryjnych, jak też słupów maryjnych, ścieżek i miejsc pielgrzymkowych, kalwarii oraz różnego typu krzyży przydrożnych, kapliczek i domowych oratoriów w postaci tzw. *Herrgottswinkel* (n.b. możemy go jesz-

¹ Zob. m. in. takie oto prace Kubín, J. Š.: *České emigrantské osady v Pruském Slezsku: Čechové štrálsťi*. Praha 1931; Kubín, J. Š.: *České Kladsko*. 1919; Kubín, J. Š.: *České Kladsko. Nástin lidopisný*. Praha 1926; Kubín, J. Š.: *Kladské písničky*. 1925; Kubín, J. Š.: *Kladské povídky*. 1948; Kubín, J. Š.: *Lidomluva Čechů kladských*. 1913; Jech, J. (ed.): *Folkloristické dílo Josefa Štefana Kubína*. 3 sv. Praha 1958–1971. Ponadto Menclová, V.–Vaněk, V. a kol.: *Slovník českých spisovatelů*, Libri, Praha 2000.

² Zob. Ballerstedt, O.: *Schau und Glaubet! Bilder aus einem Herrgottswinkel im Grenzland zwischen Bayern und Tirol, künstlerischer Alpenkarten München*, o. J. (ca. 1930); Bartsch, A.: *Die Grafschaft Glatz, Der Herrgottswinkel Deutschlands, Band V: Kirche und kirchliches Leben in der Grafschaft Glatz in einem Jahrtausend*. Lüdenscheid 1968.

cze dostrzec w muzeum ks. prof. Josepha Wittiga – ur. 22 stycznia 1879 r. w Słupcu Dolinie k. Nowej Rudy, zm. 22 sierpnia 1949 r. w Göhrde k/Lüneburga, w Dolnej Saksonii).³

Kącik Pana Boga – w języku niemieckim: *Herrgottswinkel* – to chrześcijański róg kuchni-pokoju, w głównej wieśniaczej izbie (w języku czeskim tzw. *světnice, jizba, obytná část*; w języku niem.: *Gemach, Stube, Zimmer*),⁴ w wielu przypadkach usytuowany po przeciwnej stronie kaflowego pieca, z miejscem do leżenia. Tworzył go drewniany krzyż (często zawieszony ze skosa w samym rogu izby), i obrazy świętych, a był wzbogacany poprzez ikony, Biblię, śpiewnik kościelny, całoroczny kalendarz religijny i kwiaty, stanowił swego rodzaju „domowy ikonostas” i służył za domowy ołtarzyk.⁵ Z tego względu *kącik Pana Boga*, w różnych odmianach i postaciach, znajdziemy w wielu katolickich domach na obszarze całej Europy, a nawet północnej Azji⁶ (a współcześnie zwłaszcza w krajach języka niemieckiego). To w tym miejscu rodzina gromadziła się, aby pielęgnować wspólnotowe modlitwy (domową chrześcijańską liturgię) oraz spożywać posiłki w okresie przynajmniej trzech minionych stuleci.

Jednym z pierwszych autorytetów naukowych, który w świadomy i racjonalny sposób używał terminu – kraina Pana Boga – *zakątek Pana Boga (Hergottsländschen)*,⁷ był ksiądz

³ W dawnym domu Josepha Wittiga w Nowej Rudzie przy ul. Słupieckiej 42 od maja 1997 r. funkcjonuje muzeum poświęcone jego życiu i twórczości. Zob. Fitych, T.: *Książd profesor Joseph Wittig (*1879; †1949) i jego kącik Pana Boga (Z badań nad kulturą ziemi kłodzkiej)*, artykuł przygotowywany do druku.

⁴ Reprodukcyjne XIX/XX-nych wnętrz – světnice, evangelická modlitebna – zamieszkałych w Czechach przez katolików i ewangelików; zob. m. in. Digitální archiv atelieru Šechtl & Voseček, witryna internetowa: http://sechtl-vosecek.ucw.cz/cml/dir/interiers_houses.html; <http://www.zeleznehory.net/album/fotogalerie/svetnice-jpg/>.

⁵ Zob. m. in. Jeczalik, E.: *Obrazy śląskie (na szkle) w zbiorach czeskich*. Polska sztuka ludowa 18, 1964, s. 35–38.

⁶ Zob. Mohr, H.: *Die Seele im Herrgottswinkel*. Sonntagsbüchlein für schlichte Leute. 1.–4. Aufl. Freiburg i. Br., Herder, 1913; Greinz, R.: *Im Herrgottswinkel*. Leipzig 1922; Sjövall, H.: *Zeus im altgriechischen Hauskult*. The Journal of Hellenic Studies 52, Part 1, 1932, s. 149–149; Ränk, G.: *Die heilige Hinterecke im Hauskult der Völker Nordost-Europas und Nord-Asiens*. Helsinki 1949; Barthel, G.: *Der Ammergau Herrgottswinkel*. Langewiesche-Brandt 1950; Niederberger, Hp.–Hirtler, Ch.: *Geister, Bann und Herrgottswinkel*. Verlag Brunner 2000; Klinger, E.–Böhm, S.–Franz, T. (Hg.): *Haushalt, Hauskult, Hauskirche. Zur Arbeitsteilung der Geschlechter in Wirtschaft und Religion*. Echter, Würzburg 2004; Derlath, V.–Kaser, N. C.: *Herrgottswinkel*. 2005.

⁷ Na ziemi kłodzkiej z różnych względów (m. in. z wielkiego nasycenia krzyżami, kapliczkami i sanktuariami) termin „zakątek Pana Boga” rozszerzono na cały region. N.b. aż dwa *kąciki Pana Boga* spotykamy m. in. w hronowskim muzeum Aloise Jiráská (*1851; †1930), tzn. w dwóch izbach sypialni, oraz pokoju dziennym w którym autor tworzył swe dzieła i spożywał posiłki. Ponadto w hronowskim muzeum noszącym jego imię, na końcu pierwszej ekspozycyjnej sali umieszczono nieco odmienną wersję *kącika Pana Boga* (stanowi go krzyż i aż 19 malowanych na szkle obrazów świętych, powieszonych pod sufitem na trzech ścianach) a przeniesioną od tzw. *dvorských Jirásků*, czyli innymi słowy, z ich „tvrzy”, czyli małego dworu (stosunkowo dużych rozmiarów drewnianego obiektu), który został usytuowany na miejscu poprzedniego, tzw. *vodní tvrže*, był on własnością owych *dvorských Jirásků* – krewnych wybitnego pisarza. Ponadto kolejny *kącik Pana Boga* znajduje się po stronie polskiej, w słupieckim muzeum Josepha Wittiga, pod Nową Rudą. Zob. Fitych, T.: *Kącik Pana Boga w domach hronowskich Jirásků – (Z badań nad kulturą ziemi nachodzkiej)*, artykuł przygotowywany do druku.

Reprodukcję „tvrzy” w latach 1679–1882, należała ona do tzw. *dvorských Jirásků*, opublikował Wirth, Z.–Machát, F.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu náchodském*. Praha 1910 (zob. tamże s. 38).

Muzeum Aloisego
Jiráska w Hronowie
(k/ Nachodu, Czechy),
„Kącik Pana Boga”
w izbie dziennej
rodzinnego domu
pisarza

profesor Joseph Wittig (*1879; †1949).⁸ To on jako ceniony kronikarz ziemi noworudzkiej, ale związany z ziemią kłodzką, o tej ostatniej pisał, że jest krainą Pana Boga⁹. Współcześnie termin ten, w odniesieniu do całego regionu ziemi kłodzkiej, użyli ponownie dwaj pracownicy uniwersyteccy – Arno Herzig (*1937 r. w Wambierzycach, po habilitacji w 1973 r., pracownik uniwersytetu w Essen i Hamburgu) i Małgorzata Ruchniewicz (*1970 r., pracownik naukowy uniwersytetu wrocławskiego) w wydanej przez siebie dwujęzycznej antologii źródeł: *W kraju Pana Boga. Źródła i materiały do dziejów Ziemi Kłodzkiej od X do XX wieku*, opublikowanej po raz pierwszy w 2003 r. w Kłodzku.

⁸ Był to katolicki ksiądz (wyświęcony we Wrocławiu w 1903 r.; ekskomunikowany w 1925 r. i rehabilitowany w 1946 r., m. in. za wstawiennictwem ks. kard. A. Hlonda) niemiecki profesor teologii i historii Kościoła na uniwersytecie wrocławskim (w 1989 r. rozpoczął tu swoje studia; w 1902 r. został doktorem teologii; a w 1909 r. przeprowadził proces habilitacyjny i został mianowany prof. ndzw. historii Kościoła, a w 1912 r. prof. zw. uniwersytetu wrocławskiego) filozof, pisarz i poeta.

Od czasu studiów w sposób szczególny interesował się historią kościoła starożytnego, archeologią oraz patrystyką. Od 1997 r. na ziemi kłodzkiej organizowane są Polsko-Niemieckie Sympozja Wittigowskie. Kolejne odbyły się w latach 1999, 2001 i 2004. Zob. m. in. Gründel, J.: *Wittig, Joseph*. In: *LfThK* Bd.10, k. 1202-1203; Wittig, J.: *Wybór opowiadań – Ausgewählte Erzählungen*. Nowa Ruda 1999; Wittig, Joseph: *Die Christgeburt auf der Straße nach Landeck*. Leimen–Heidelberg 1981; Marcol, A. (red.): *Joseph Wittig – śląski teolog i historiograf / Symposium Naukowe z Okazji Otwarcia Domu Wittiga*, Nowa Ruda–Słupiec, 8.–10. V. 1997. Nowa Ruda 1997; Marcol, A.: *Josepha Wittiga teologia narratywna. Studium historyczno-krytyczne*. Opole 1997; Koćwina, L. (red.): *Joseph Wittig, człowiek – religia – kultura*. Zielona Góra 2005; *II Polsko-Niemieckie Symposium Wittigowskie – II. Deutsch-Polnisches Wittig-Symposium (...)*. Nowa Ruda 1999; *Joseph Wittig i nasze czasy*. Nowa Ruda 2002.

⁹ Zob. m. in. Wittig, J.: *Schnitzeldes und geschnitztes Volk*. Guda Olbend 1936; Wittig, J.: *Volks Glaube und Volksbrauch in der Grafschaft Glatz*. Neurode 1939; oraz *Weihnacht in der Grafschaft Graz*. Leimen–Heidelberg 1955 (Glatzer Buchring, 8).

Muzeum Boženy Němcové
w České Skalicy (k/ Nachodu,
Czechy), „Kącik Pana Boga“ w izbie
dziejnej rodzinnego otoczenia
pisarki

Obok treści zawartych w pojęciu *zakątek Pana Boga*, między innymi takie motywy, jak opisanie pobożności ludowej (w tym liturgii domowej) i zwyczajów religijnych czeskiego zakątka (jego zasadniczy trzon stanowiła parafia św. Bartłomieja w tzw. Niemieckiej lub Wielkiej Czermnej)¹⁰ oraz zinventaryzowanie tutejszych obiektów małej architektury sakralnej, jej pełniejsze opracowanie naukowe i ochrona architektoniczno-konserwatorska, ponadto wprowadzenie efektów badawczych w krwioobieg szeroko pojętej troski o historyczno-religijno-kulturową tożsamość miasta Kudowa Zdrój, jak też wymiany kulturalnej (także w służbie tzw. turystyki kulturowej), spowodowały iż, w roku 2008 zostały zainicjowane w tym mieście i pobliskim regionie prace inwentaryzacyjno-badawcze.¹¹ Co więcej, równocześnie podjęte zostały wysiłki na rzecz przekazania podstawowych informacji gospodarzom i zarządowi miasta oraz miejscowemu duchowieństwu, rozbudzania zainteresowania młodzieży, turystów i mieszkańców faktem istnienia tak bogatej w obiekty małej architektury sakralnej ziemi kudowskiej¹² i popularyzacji tego typu problematyki (m. in. z wykorzystaniem witryn internetowych).¹³

Jednym z bogactw kulturowych Ziemi Kudowskiej jest, obok najstarszej architektury sakralnej, miejsc pielgrzymkowych, kurortów o europejskiej famie (n. b. Kudowa z końcem XIX w. była pierwszym kardiologicznym kurortem Niemiec), wód mineralnych, krajobrazów, Parku Gór Stołowych, również nadal słabo zbadana i w nikłym stopniu prezentowana kultura duchowa i materialna enklawy etnicznej, która została odnotowana w literaturze nauko-

¹⁰ Zob. m. in. Fitych, T.: *Kościelno-historyczne uwarunkowania rozwoju katolickiej parafii Czermna w czeskim zakątku ziemi kłodzkiej*. In: Muzeum a dziedzictwo kulturowe pogranicza polsko-czeskiego (Kudowa Zdrój – tożsamość i zbliżenie), pod red. R. Gładkiewicz, Kudowa Zdrój 2008, s. 57–74; Fitych, T.: *Kościół św. Bartłomieja w Czermnej – najstarsza parafia (wzm. z 1354 r.) i centrum „starówki” Kudowy Zdroju (Refleksje na temat tytułu kościoła oraz obrzędów ludowych)*. Świdnickie Studia Teologiczne IV, 2007, s. 141–176.

¹¹ Należy zauważyć, iż na Dolnym Śląsku – najbogatszym w Polsce regionie, gdy idzie o zabytki – odnotowano kilkaset obiektów małej architektury sakralnej. Przy czym ich rozmieszczenie nie jest równomierne i w ścisły sposób wiąże się ono ze strukturą wyznaniową.

Własne badania w zakresie małej architektury sakralnej prowadziła Henryka Wesołowska (pracownik naukowy Katedry Etnografii Uniw. Wrocławskiego) w latach 1965–1983. W tym okresie w Uniwersytecie obroniono m.in. takie oto prace magisterskie: Trzęsowska, B.: *Drobne formy architektury sakralnej w Kotlinie Kłodzkiej*. Wrocław 1966; Pilarski, St.: *Drobne formy architektury sakralnej na Dolnym Śląsku*. Wrocław 1967. Natomiast w 1970 r. rozesłano 442 egzemplarze ankiet dotyczących występowania w/w obiektów. Por. Wesołowska, H.: *Dolnośląskie kapliczki przydrożne*. Śląski Labirynt Krajoznawczy 5, 1993.

¹² W dniu 10 czerwca 2008 r. Autor niniejszego przyczynka, wygłosił w Kudowie Zdroju – w Urzędzie Miasta (do członków kilku zainteresowanych tą problematyką komisji) – referat połączony z prezentacją multimedialną na temat: *Mała architektura sakralna na styku granic Kudowy-Zdroju, Nachodu i Hronowa*. Zawarto w nim zarówno syntezę wstępnych prac inwentaryzacyjnych, jak też sformułowano priorytety badawcze i organizacyjne oraz poczyniono uwagi w kwestii niezbędnych publikacji, a także po raz pierwszy zakomunikowano kompetentnemu gremium, postulat utworzenia w oparciu o architekturę sakralną parków kulturowych i krajobrazowych.

¹³ Pierwszym pokłosiem tej inicjatywy jest już ogłoszony konkurs p. t.: *Kapliczki naszego dzieciństwa; Kapliczka na mojej drodze* – jaki przebiega na witrynie internetowej <http://kapliczki.isidorus.net/>.

W bliskiej przyszłości sensownym będzie podjęcie chociażby kolejnych studiów na takie tematy jak; socjologia a pobożność ludowa w okresie XVII.–XX. w. oraz klasztory i sanktuaria maryjne ziemi kłodzkiej, a duchowość maryjna i pobożność ludowa; czy też wpływ kultury monastycznej na kształt i przesłanie małej architektury sakralnej ziemi kłodzkiej. Zob. Beales, D.: *Europäische Klöster im Zeitalter der Revolution 1650–1815*. Wien–Köln–Weimar 2008.

wej jako mieszkańcy tzw. *Czeskiego zakątka*. Podstawowym kluczem hermenutycznym do zrozumienia sygnalizowanej kultury duchowej i materialnej jest m. in. adagium pochodzące z czasów chrześcijańskiej starożytności. Głosi ono, iż: *Duszą kultury jest kultura duszy*. Z tego względu, w naszych przemyśleniach, pragniemy wykorzystać pojęcie tzw. kultury duszy.

W monografii na temat polskiej sztuki ludowej, Aleksander Jackowski napisał, że nieodłącznym elementem polskiego krajobrazu są kapliczki, krzyże pokutne, krzyże i figury przydrożne, Nepomuceny, świątki. One to, wśród przestrzeni pól i wijących się dróg ginących w oddali, przeciwstawiały się szarej codzienności *wznosząc się ku niebu jak strzeliste akty modlitwy, świadectwa pobożności ludu, który je stawiał w podzięce za doznane łaski, na pamiątkę ważnych wydarzeń*.¹⁴ W zbliżony sposób wypowiadał się na ten temat zasłużony polski badacz Tadeusz Seweryn. Twierdził on, iż wspomniane obiekty to *perły krajobrazu*. Stąd w innym miejscu swej książki stwierdził: *Kapliczki są na wsi czymś tak naturalnym, że nawet nie docieka się przyczyny ich powstania. Są, gdyż były – tak jak drzewa, ziemia i obłoki na niebie*.¹⁵

Niniejszy przyczynek ma na celu, z jednej strony zakomunikowanie fragmentu zainicjowanych prac badawczych dotyczących problematyki małej architektury sakralnej w osadzie Malá Čermná (od poł. XIV w. aż do 1780 r. stanowiła ona integralną część parafii św. Bartłomieja w Wielkiej Czeremnej, a ponadto aż do II wojny światowej, pomimo istniejącej granicy, wspólnie celebrowała święto patronalne tzw. odpust, a w języku czeskim pout, co m. in. świadczy o intensywnych kontaktach tutejszych mieszkańców i wielowiekowej tradycji), a z drugiej zaproszenie polskich i czeskich specjalistów do współpracy badawczo-wydawniczo-informacyjnej w zakresie sygnalizowanej problematyki.

Warto tu zauważyć chociażby fakt, że z jednej strony m.in czeskie miasta i osady położone wzdłuż doliny rzeki Metuje obfitują w znaczną ilość obiektów małej architektury sakralnej o interesującej genezie powstania, bogatej treści oraz zróżnicowanej formie kompozycji architektonicznej (ponadto są w dużej mierze bardzo starannie utrzymane, ale z pewnością nadal brakuje nowoczesnych i wielostronnych opracowań na ich temat),¹⁶ a z drugiej wiele przygranicznych czeskich miast i osad zainicjowało już prace inwentaryzacyjne dotyczące zachowanej na ich terenie małej architektury sakralnej (jak np. miasteczko Machov,¹⁷ z którym parafię św. Bartłomieja w Wielkiej Czeremnej, a dzisiejszej Kudowie Zdroju łączą istotne fakty historyczne pochodzące aż z poł. XIV w.).

1. Uwagi ogólne o małej architekturze sakralnej czeskiego zakątka

Tzw. Wielka Czeremna, z kościołem parafialnym św. Bartłomieja (to jedna z 20-tu najstarszych parafii Ziemi Kłodzkiej, najstarsza wzm. z 1354 r.),¹⁸ jest z jednej strony, pomimo błędnych ujęć historycznych zawartych w szeregu opracowaniach leksykograficznych, nie kwestionowaną „starówką” dzisiejszego miasta Kudowa Zdrój, i co więcej, doskonale wpisuje się w *genius loci* ziemi kłodzkiej – *Zakątka Pana Boga*,¹⁹ ma bowiem po swych obu stronach

¹⁴ Zob. Jackowski, A.: *Polska sztuka ludowa*. Warszawa, 2007 (copyright 2002), s. 29.

¹⁵ Zob. Seweryn, T.: *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa 1955.

¹⁶ Zob. m. in. Hepnar, A.: *Kříže a pomníky v Olešnici*. In: *Rodným krajem* 35, 2007, s. 22–25.

¹⁷ Zob. m. in. dokumentacja opracowana przez inż. Miroslava Kryla (Kryl, M.: *Machovské pomníky, kříže, sochy a studánky (základní evidence)*, říjen–listopad 2003).

¹⁸ Zob. Fitych, T.: *Kościołno-historyczne uwarunkowania rozwoju katolickiej parafii Czeremna w czeskim zakątku ziemi kłodzkiej*, artyk. cyt.

¹⁹ Zob. m. in. Herzig, A.–Ruchniewicz, M. a: *W kraju Pana Boga. Źródła i materiały do dziejów Ziemi Kłodzkiej od X do XX wieku. (Im Herrgottsländchen. Quellen und Materialien zur Geschichte des*

dwie lokalne kapliczki maryjne (kultywowane od lat 30-tych XIX w.), a z drugiej strony jest nie tylko „pomostem” pomiędzy sanktuariami maryjnymi Ziemi Kłodzkiej (aż pięć z nich były znanymi już w średniowieczu)²⁰ a sanktuariami maryjnymi północnych Czech,²¹ i co więcej była jednym z ważnych „węzłów” dla ścieżek i dróg pątniczych (n.b. korzystali z niego m. in. nawet pielgrzymi mieszkający w okolicach Brna).

Wychodzimy z założenia, że w znacznym stopniu u genezy powstawania oraz pielęgnowania obiektów małej architektury sakralnej, stoi rzeczywistość kultury duszy mieszkańców ziemi kudowskiej. Ten przygraniczny region jest wręcz naszpikowany kapliczkami i krzyżami oraz ścieżkami pątniczymi. Ponadto należy zauważyć fakt, że badacze, którzy jak dotąd tylko przyczynkarsko potraktowali małą architekturę sakralną, w zasadzie nie uwzględniali tak istotnej kategorii jak nisze, obecne na ścianach prywatnych budynków mieszkalnych i użytkowych.²² To właśnie ta kategoria stała się punktem wyjściowym naszych badań.

Inwentaryzacyjno-badawcze prace w kwestii małej architektury sakralnej Ziemi Kudowskiej, zostały zawężone z jednej strony wyłącznie do miejscowości dawnego „czeskiego zakątka”, związanego z historycznym rozwojem struktury terytorialnej parafii św. Bartłomieja w Czermnej (najst. wzmianka z 1354 r.), a z drugiej do przestrzeni czasowej ostatnich dwóch stuleci. W efekcie, w dziewięciu dzielnicach Kudowy Zdroju – byłych wsiach i osadach „czeskiego zakątka” – odnotowano istnienie 57 nisz i 119 różnego typu kapliczek, krzyży, pomników, dzwonnicy.

1.1. MAŁA ARCHITEKTURA SAKRALNA – NISZE

Ludność tych ziem bardzo często była doświadczana wojnami, epidemiami, kataklizmami i trudnymi warunkami atmosferycznymi, dlatego to przez znaczną część interesującego nas okresu czasowego, w celu przetrwania i godnego życia oraz utrzymania swych licznych rodzin, tutejsi mieszkańcy ciężko zmagali się z przeciwnościami i ubóstwem.

W tej sytuacji cel, forma i przesłanie nisz domów prywatnych, wzniesionych i odnawianych z wielkim wysiłkiem finansowym, z pewnością musiały wypływać z pewnej motywacji, czy też religijności, bądź też z panującego w regionie stylu życia codziennego. Z tego też względu wydają się one być stosunkowo czułym „sejsmografem” pobożności i mentalności, przede wszystkim ich pierwszych właścicieli, jak też osób dziedziczących te budynki, a w innej mierze osób w nich zamieszkałych po II wojnie światowej.

Już na wstępie możemy stwierdzić, że mieszkańcy „czeskiego zakątka” wykorzystywali architektoniczny element niszy dla celów w pierwszym rzędzie kultowych, ale także i zdobniczych. Na podstawie przeprowadzonej wiosną 2008 r. inwentaryzacji możemy stwierdzić, iż w dziewięciu „dzielnicach” Kudowy Zdroju – byłych wsiach i osadach „czeskiego zakątka” – odnotowano istnienie 57 nisz; przy czym największe natężenie i wymowne zróżnicowanie ich występowania stwierdzamy kolejno w:

Glatzer Landes vom 10. bis zum 20. Jahrhundert). Kłodzko 2003.

²⁰ Aż pięć z nich ma średniowieczny rodowód: 1) Bardo Śl. – XIII w. (najstarsze obok Krzeszowa na Śląsku); 2) Niemojów k/Różanki – ok. 1300; 3) Stary Wielisław – ok. 1340 r.; 4) Ołdrzykowice ok. 1450 r.; 5) Szalejów Górny – późne średniowiecze. Zob. Dola, K.: *Obecność Kościoła na Ziemi Kłodzkiej w średniowieczu*. Świdnickie Studia Teologiczne III, 2006, s. 19–20.

²¹ Zob. m. in. Hrubý, V.–Royt, J.: *Lidová zbožnost ve Východních Čechách a v Kladsku*. Náchod 1997.

²² Co więcej, już w 1929 r. regionalna pisarka Anna Bernard (*1865 Nysa–†1938 Kudowa Zdrój, pochowana na cmentarzu w Czermnej) stwierdziła: *zachodnia część hrabstwa kłodzkiego, łącznie z perlą Kudowa Zdrój i niezmiernie interesującą okolicą jest przebadaną w nikłym stopniu i za mało docenianą*. Por. tenże, Grafschaft Glatz 24, 1929.

Wielkiej Czermej (59,3%) = 32 (na szczycie – 24; na ścianie – 5);

Przy czym, aż 94 % tutejszych nisz znajdujemy w Czermej Dolnej i Średniej (konkretnie: do Pomnika Trzech Kultur; od tego miejsca idąc w górę do granicy Czermej Górnej spotykamy jedynie 2 nisz). Ponadto przy głównym szlaku komunikacyjnym Czermej, tzn. ulicy Kościuszki znajdujemy 20 nisz, a pobocznej ulicy Chrobrego 12 nisz.

Słonem (22,2%) = 12 (na szczycie – 9; na ścianie – 1);

Małej Čermnej (5,6%) = 3 (na szczycie – 3);

Jakubowice (3,7%) = 2 (na szczycie – 2);

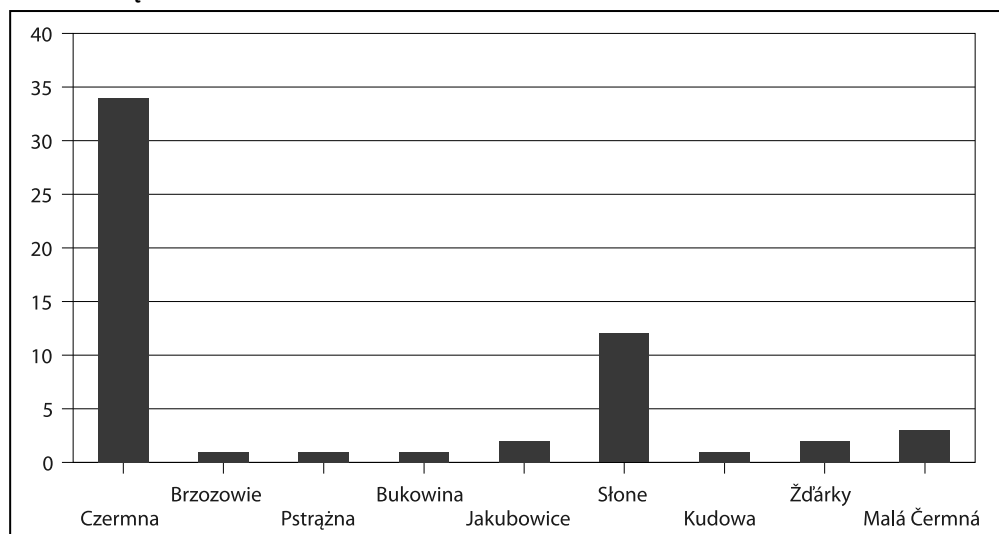
Brzozowie, Bukowina, Kudowa, Pstrážna i Žďárky (1,8%) – po 1-nej.

Prawdopodobny czas powstania nisz, to trzy najstarsze, spośród 57 zachowanych nisz, tzn. z ok. połowy XIX w. znajdujemy na dwóch budynkach usytuowanych w Czermej Dolnej: z 1844 r. – ul. Chrobrego 31 oraz z 1853 r. - ul. Kościuszki 5 oraz na jednym z kompleksu byłych domów tkaczy – Kościuszki nr 76.

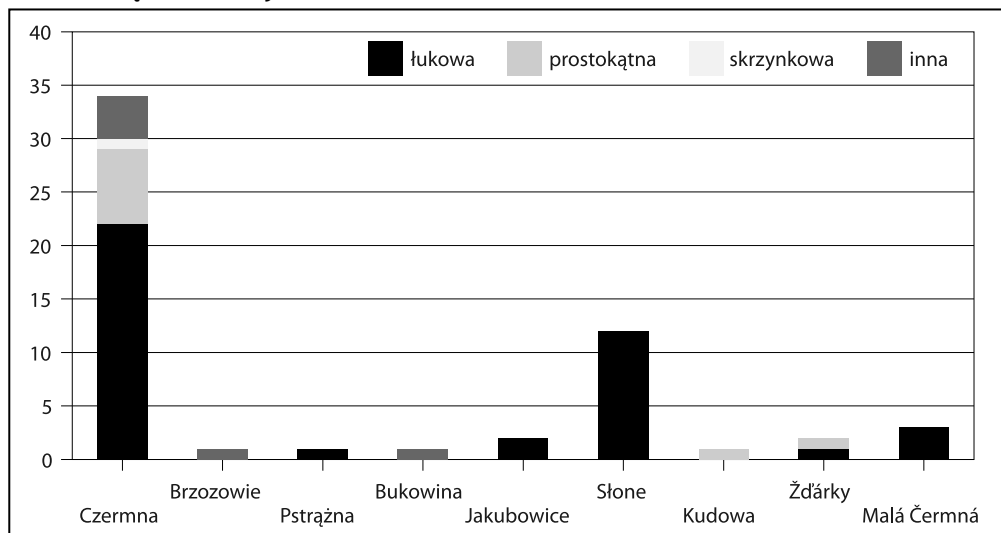
Czeski zakątek – nisz

Lp	Lokalizacja	Rodzaj				Razem
		łukowa	prostokątna	skrzynkowa	inna	
1	Czermna	22	7	1	4	34
2	Brzozowie	0	0	0	1	1
3	Pstrážna	1	0	0	0	1
4	Bukowina	0	0	0	1	1
5	Jakubowice	2	0	0	0	2
6	Słone	12	0	0	0	12
7	Kudowa	0	1	0	0	1
8	Žďárky	1	1	0	0	2
9	Malá Čermná	3	0	0	0	3
10	Ogółem	41	9	1	6	57

Czeski zakątek – liczba nisz

Czeski zakątek – rodzaje nisz

1.2. MAŁA ARCHITEKTURA SAKRALNA – KAPLICZKI I POMNIKI

W efekcie wstępnych prac inwentaryzacji małej architektury sakralnej dla 119 zachowanych na badanym obszarze kapliczek²³, krzyży, dzwoniczek²⁴ itp., sporządzono dokumentację fotograficzną i niezbędne opisy oraz podstawową klasyfikację, która prezentuje je po części, a także poddano je pierwszym pełniejszym analizom.²⁵

Czeski zakątek – obiekty małej architektury sakralnej

Lp	Lokalizacja	Rodzaj				Razem
		dzwoniczka	kapliczka	krzyż	pomnik	
1	Mokřiny	1	2	0	0	3
2	Žďárky	1	4	1	1	7
3	Bukowina	0	1	0	0	1
4	Malá Čermná	1	1	0	1	3
5	Słone	0	13	0	0	13

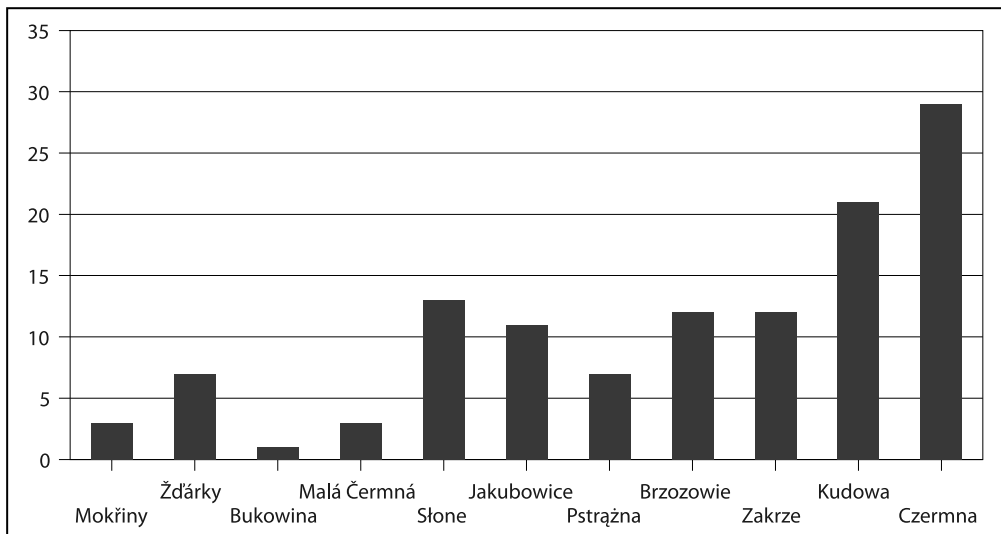
²³ Por. m. in. Wagner, J.: *Kapelle*. In: *LfThK*, Bd 5, k. 1316; Wilemska, E.–Kaplica, K.: *1. Aspekt historyczno-prawny*. In: *EK KUL* t. 9, k. 676–677; Walachowicz, T.–Pałacowa, K.-K.: *EK KUL* t. 9, k. 677; Kobielus, S. K. – 2. *W sztuce*. *EK KUL* t. 9, k. 677–679.

²⁴ Zob. także AA: *Dzwon*. In: *EK KUL* t. 4, k. 618–620; Brykowski, R.: *Dzwonnica*. In: *EK KUL* t. 4, k. 622–623.

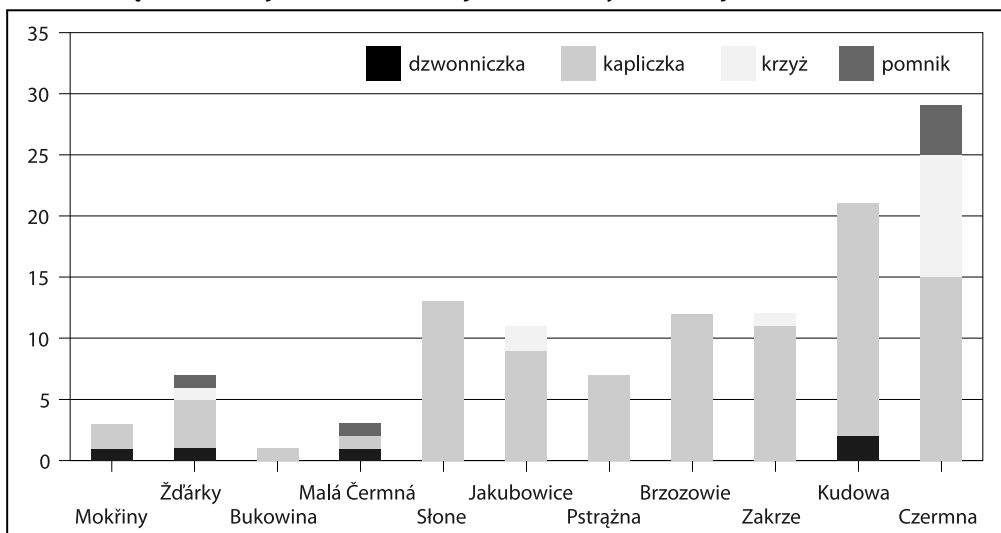
²⁵ Zob. Fitych, T.: *Odkrywanie „nowej twarzy” i geniuszu miejsca Kudowy Zdroju (Mała architektura sakralna a park kulturowy i krajobrazowy)*; *Cześć – 1.: Nisze* (po części dostępny na witrynie internetowej – http://www.isidorus.net/show/felietony,111,Odkrywanie_nowej_twarzy_i_geniuszu_miejsca_KudowyZdroju); Fitych, T.: *Mała architektura sakralna – świadectwa wiary i modlitwy ludu - Bogu na chwałę, ludziom na pożytek (Czeski zakątek: Jakobowice)*. Artykuły złożone do druku; referat z prezentacją multimedialną: *Mała architektura sakralna na styku granic Kudowy-Zdroju, Nachodu i Hronowa* (będzie udostępniony na kilku witrynach internetowych).

6	Jakubowice	0	9	2	0	11
7	Pstrążna	0	7	0	0	7
8	Brzozowie	0	12	0	0	12
9	Zakrze	0	11	1	0	12
10	Kudowa	2	19	0	0	21
11	Czermna	0	15	10	4	29
12	Ogółem	5	94	14	6	119

Czeski Zakątek – liczba obiektów małej architektury sakralnej

Czeski Zakątek – rodzaje obiektów małej architektury sakralnej

2. Malá Čermná i jej mała architektura sakralna

2.1. Z DZIEJÓW MAŁEJ ČERMNEJ²⁶

W odległości zaledwie niespełna pół godziny spaceru od centrum kudowskiego parku zdrojowego, a 6 km od Nachodu i tyleż samo od Hronova (ten z kolei jest o 8 km oddalony od Náchodu), nad górskim potokiem Brlenki, a przy państwowej granicy z Polską (dawniej trzech stron opasywała ją granica pruska), istnieje rolnicza wioska Malá Čermná (w najstarszych dokumentach spotykamy się z nazwą – *Parva Čermna*, pojęcie: *Čermná* – oznacza „czerwony”, nazwy wsi o tej nazwie były usytuowane nad potokami koloru czerwonego).²⁷ Aktualnie jest to wioska sąsiadująca poprzez granicę, z tzw. Dolną Czermną, jako częścią Kudowy Zdroju, której układ komunikacyjny i zabudowa stanowiła niegdyś jeden zamknięty obszar osiedleńczy. Polityczny podział dokonał się w XVII w. Od tego momentu granica państwowa na różny sposób łączy pomiędzy ziemskimi działkami poszczególnych mieszkańców po obu stronach granicy. Jeśli chodzi o przynależność kościelną, to Malá Čermná do 1780 r. należała do parafii św. Bartłomieja Apostoła w Wielkiej Czermnej, następnie do parafii w Nachodzie (1780–1786), a wreszcie w Hronovie (tutejsza parafia została w 1786 r. wydzielona z nachodzkiego dekanatu);²⁸ od 1960 r. stanowi zarazem administracyjną część miasta Hronov (Ronov)²⁹ nad rzeką Metują (w 2008 r. 6.800 mieszkańców).³⁰

Wiesź powstała najprawdopodobniej już w drugiej połowie XIII w. W jej historii możemy wyróżnić pięć okresów: feudalnej i kościelnej zależności od klasztoru w Broumowie (2 poł. XIII w. do 1477 r., wiesź stanowiła część majątku machowskiego); pozostawania przez prawie kolejne dwa wieki własnością szeregu rodzin szlacheckich (1477–1674);³¹ bycia własnością miasta Náchod (1674–1849)³² i posiadania swego własnego samorządu (po 13. 8. 1850 r.–1960) i wreszcie stała się administracyjną częścią miasta Hronov (od 1960 r.).

W średniowieczu Malá Čermná była częścią machowskiego dominium związanego z klasztorem benedyktyńskim w Broumowie. W 1477 r. książę Jindřich ustanowił tu tzw. *manství* (pierwszym manem był Václav lub Vaněk Vrtimák z Rokytníka, a dopiero w 1485

²⁶ Zob. Fitych, T.: *Malá Čermná i jej dzieje (Z badań nad historią i kulturą czeskiego zakątka)*. Artykuł przygotowywany do druku.

²⁷ Zob. Honl, I.: *Červená barva v našich místních a pomístních jménech*. Červenokostecko 3, 1985, s. 38–43 (cyt. za Hladký, L.: *Hronov*, s. 85.)

²⁸ Zmiana w organizacji sieci parafialnej, nastąpiła na polecenie cesarza Józefa II, był to klasyczny przejaw tzw. józefinizmu, austriackiego centralizmu i biurokracji. W konsekwencji w Nachodzie, w ramach likwidacji tzw. „niepotrzebnych” kościołów, kaplic i stowarzyszeń, w latach 1786–1787, na mocy decyzji rady miejskiej, doszło do likwidacji kapliczki NMP, oraz bractwo: literackiego i Trójcy Św. (1787 r.). Ponadto zakazano księżom sprawowania modlitw na miejskim placu przed figurą św. Jana Nepomucena i Trójcy Św. (1787 r.). Zob. Baštecká, L. a kol.: *Náchod. Historie, kultura, lidé*. Praha 2004, s. 129; Hladký, L.: *K církevní organizaci tzv. Českého koutku v Kladském hrabství*. In: Kladský sborník 1, Hradec Králové 1996, s. 122–123.

²⁹ W latach 1241–1289 miasteczko założył Hron z Nachodu.

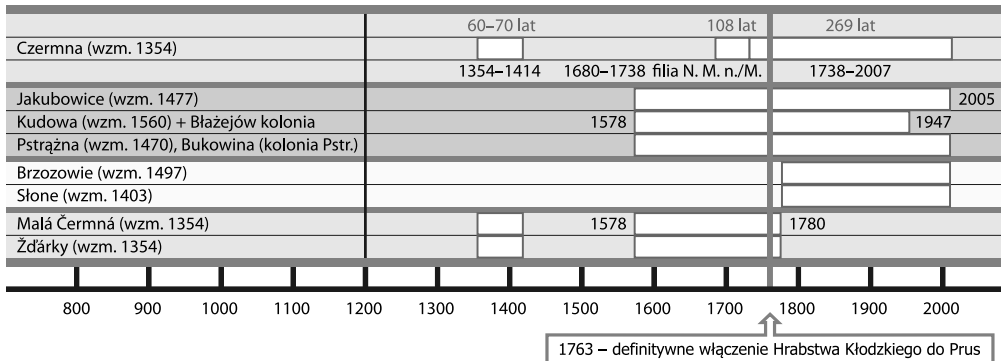
³⁰ Zob. Hladký, L.: *Hronov a dějiny*. Nachód 1999.

³¹ Od 1480 r. Šimon Sudlice z Žernova (nachodzki purkrabia w latach 1474–1480 i 1491–1500) posiadał zarówno tutęjsze „manství tvrzisté”, a ponadto dwór w Wielkiej Czermnej oraz niezamieszkałą wiesź Pastorkov. Zob. j. w., s. 11–12 i 85 (przyp. 37).

³² Plan i widoki na zamek i miasto z lat 1651/2, 1740, 1786, 1805, 1810, 1814, 1830, 1836, 1850, 1860. Zob. Šafař, Oldřich: *Náchod v obraze čtyř století*. Náchod 1990, s. 25–39.

W okresie przed husyckim:	Od reaktywacji w 1738 r.:	Współcześnie (po 1945 r.):
<ul style="list-style-type: none"> – jedna z 20-tu najstarszych parafii Ziemi Kłodzkiej; – typ wielowsiowy; – po erekcji istniała zaledwie ok. 60–70 lat; – wchodziła w skład dominium Machowskiego; – wygasła na 324 lata; 	<ul style="list-style-type: none"> – 269 lat istnienia; – w swej historii obejmowała 8–9 wsi Cz. Kątka; – najdłużej: Jakubowice, Pstrązna, Kudowa oraz Brzozowie i Słone; – filia Nowego Miasta n./Metują przez ok. 108 lat; 	<ul style="list-style-type: none"> – najstarsza parafia miasta Kudowa-Zdrój (prawa miejskie 1945); – typ miejski; – współtworzą ją: Pstrązna, Słone, Brzozowie;

Historia istnienia parafii Wielka Czerмна (PL) i zmiany jej granic

w tzw. Wielkiej Czerმnej).³³ W późniejszym czasie kolejnymi jej właścicielami byli m. in.: Šimon Sudlice z Žernova (oraz jego synowie); Jan Špetl z Janovic; w 1525 r. doszło do zniszczenia manství a właścicielem się stał zamek Homole; Dobeš Slánský z Doubravice (kolejni przedstawiciele tej szlacheckiej rodziny byli właścicielami do końca XVI w.); do 1653 r. członkowie nobiletowanej rodziny z Sendražic; Jindřich z Bubna;³⁴ 12. 9. 1674 r. Rozálie z Bubna sprzedała wieś miastu Náchod (1674–1849)³⁵ a Malá Čermná była odtąd tzw. *šosovní vesnice*, czyli, pomimo odległości przyłączoną do miasta Náchod, a jej mieszkańcy do Wiosny Ludów, jako poddani musieli płacić podatki.³⁶

³³ Zob. Baštecká, L. a kol.: *Náchod*, s. 59.

³⁴ 27 XI 1669 r. rycerz z Ullersdorfu Karel Kryštof sprzedał tutejszy swój dwór tzw. *Hartvikův dvůr* Juliáně Rozálie z Bubna. Zob. Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda II: 1620–1740*. Náchod 1994, s. 335–336, 381.

³⁵ Zob. j.w. s. 110; Bartl, Z.: *Malá Čermná – šosovní ves města Náchoda (1674–1730)*. In: *Náchodsko od minulosti k dnešku 3*, Náchod 1989, s. 205–208.

Na przełomie XVIII/XIX w., tzn. w latach 1785–1819 właścicielem dóbr tzw. Niemieckiej (Wielkiej) Czerმnej był szwagier generała von Götzena Michael von Stillfried. Po nim tenże majątek ziemski administrowali już bracia generała Sigismund Adolf von Götzen i Friedrich Wilhelm von Götzen. Po czym dobrami ziemskimi zarządzał ich kuzyn Anton Graf von Magnis. Zob. m. in. Hugo von Wiese und Kaiserswaldau, Friedrich Wilhelm Graf von Götzen-Schlesiens Held in der Franzosenzeit 1806 bis 1807, Berlin 1902.

³⁶ Po wojnie 30-letniej liczba ludności w Hrabstwie Kłodzkim znacznie się zmniejszyła i wynosiła zaledwie 60.000 osób. Nie mniej już w 1855 r. wyrażała się w liczbie 143.000. W regionie tym było 9 miast, 280 wiosek i ok. 100 kolonii. Pod koniec XIX w., tzn. w 1885 r. w Hrabstwie kłodzkim żyło już 176.450 mieszkańców. Zanotowane przez Hundricha szczegółowe dane o ludności czeskiej,

W 1790 r. Malá Čermná miała 22 domy (w tym tylko dwa z kamiennymi kominami).³⁷ Po Wiośnie Ludów w 1849 r. doszło do zniesienia poddaństwa oraz zależności od miasta Náchod. Po 13 sierpnia 1850 r. wieś Malá Čermná posiadała już własny samorząd (1854–1960).³⁸ Na przełomie XIX/XX w. w Malej Čermnej żyło ok. 200 osób.

W ramach uproszczonego kalendarium możemy odnotować takie oto fakty: 1776 – wiekim wyzwaniem dla mieszkańców regionu była drożyzna, głód i duża śmiertelność ludzi; 30 X 1810 – sekularyzacja śląskich klasztorów;³⁹ ok. 1825 r. na tutejszej wsi istniało 29 domów (34), w których żyło 167 (197) osób,⁴⁰ w tym czasie funkcjonował tu wytwórca destylowanych alkoholi (*vinopalna*);⁴¹ 1831–1849 – częste nawroty epidemii cholery w okolicach Nachodu;⁴² XI 1831–IX 1832 – pandemia cholery;⁴³ 1834 – klęska suszy i nieurodzajów (m. in. w okolicach Police n/M i Broumova);⁴⁴ 1834 – w Wielkiej Czermej panowała cholera, zmarło wiele osób, stąd musiano powiększyć cmentarz;⁴⁵ 1844 r. – powstanie wyzyskiwanych tka-

spisanej w 1843 r., podały blisko 7000 mieszkańców, 8 kolonii dolnośląskich i 7 wsi zgrupowanych dookoła Czermej, a obecnie w większości miasta Kudowy (od 1945 r.), natomiast spis z 1861 r. – 7500 osób. W związku z tym faktem w XIX i XX w. w literaturze przedmiotu powstało pojęcie „czeski zaulek”.

Jeśli idzie o strukturę narodowościową na Dolnym Śląsku, po prawie stuleciu rządów pruskich, to w 1840 r. przedstawiała się ona następująco; rozpoczynając od najliczniejszej nacji: Niemcy 93,1 % (1.796.000); Polacy 4,1% (80.000); Serbołużyczanie 1,8% (35.000); Żydzi 0,6 % (12.000) i Czesi 0,4% (7.000). W sumie mniejszości słowiańskie zamieszkujące rejencję wrocławską i legnicką stanowiły blisko 7% ich zaludnienia. Por. Hundrich, Georg Ludwig Friedrich: *Ergänzungen über die polnischen und die andern ausserdeutschen Sprachverhältnisse in der Provinz Schlesien*. Übersicht der Arbeiten d. Schles. Gesellschaft im J. 1844, s. 84-87 i w roku 1845, s. 80–85, 90–91; Michalkiewicz, S. (red): *Historia Śląska, t. II: 1763–1850, część II: 1807–1850*. Wrocław, 1970, s. 1214–1215.

- ³⁷ Przy czym w 1776 r. w Nachodzie żyły 323 rodziny (w tym 269 bogatych, w których żyło ok 1094 osoby). Ponadto w mieście było 1624 katolików. Zob. Baštecká, L. a kol.: *Náchod*, s. 127.
- ³⁸ Zob. Baštecká, L. a kol.: *Náchod*, s. 159. Wieś pomimo kolejnych zmian administracyjnych należała do hradeckiego kraju (od poł. XV w.–1714; 1751–1849; 1850; 1855 oraz 2005 . Zob. Janák, J.–Hledíková, Z.–Dobeš, J.: *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha 2005, s. 516–534.
- ³⁹ Na przełomie XVIII/XIX w., m. in. w wyniku rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich, Europę wstrząsły burzliwe przeobrażenia polityczne społeczne i gospodarcze. To wojny napoleońskie spowodowały finansowy kryzys na obszarze całych Prus. Jego remedium oraz finansowym źródłem umożliwiającym realizację obligacji finansowych Prus na rzecz zwycięskiej Francji, miało spowodować przejęcie wielu dóbr zakonnych (w postaci tzw. kasaty) i kościelnych. Zob. m. in. Gach, P.: *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*. Lublin 1984, s. 70n; Beales, D.: *Europäische Klöster im Zeitalter der Revolution 1650-1815*. Köln–Weimar–Wien 2008.
- ⁴⁰ Zob. Hladký, L.: *Hronov a dějiny*. Náchod 1999, s. 22.
- ⁴¹ Zob. tamże, s. 22.
- ⁴² Por. Baštecká, L.: *Jak se žilo na kladském pomezí. Čtení ze starých pamětí a kronik*. Červený Kostelec 2004, s. 80–88.
- ⁴³ Zob. Baštecká, L.: *Jak se žilo na kladském pomezí. Čtení ze starých pamětí a kronik*. Červený Kostelec 2004, s. 79–88; Fitych, T.: „Od powietrza, głodu...” (*Rok 1832: epidemia cholery w Słonem i k/Kudowy, Polsce, Europie...*). Artykuł złożony do druku.
- ⁴⁴ Panowały tu wówczas wielkie upały, przez cztery miesiące nie spadł deszcz, wyschły potoki, zaginęły wszelkie uprawy rolne. Zob. Pichl, M.: *Police nad Metují v datech*. Police nad Metují 2004, s. 105.
- ⁴⁵ Por. N. Bartonitschek, G/T A–Z) s. 58.

czy, stłumione przy użyciu wojska;⁴⁶ 1847 r. – klęska głodu oraz okres kryzysu ręcznego tkactwa;⁴⁷ 1848–1849 r. – Wiosna Ludów (koniec epoki feudalnej);⁴⁸ ok. 1850 w M. Čermnej – 36 domów i 206 mieszkańców (a nieco później już 325);⁴⁹ 1866 – wojna austriacko-pruska;⁵⁰ 1880 – wieś ma 200 mieszkańców; 1887 – wzniesienie kapliczki ołtarzowej (grupa ukrzyżowania, z pasyjką i sześcioma figurami świętych); Čermnej; 1891 – urodziła się ceniona ludowa poetka Františka Semeráková (*14. 2. 1891 M. Čermná; †17. 5. 1971), w tutejszej wsi ukończyła szkołę podstawową i odkryła zamiłowanie do literatury i poezji (w latach 30-tych XX w. zaczęła pisać i wydawać wiersze, pomimo iż z zawodu była tkaczką);⁵¹ 1891 – przez kilka kolejnych lat gościem miejscowego starosty⁵² i tkacza Josefa Martince był znany praski pisarz, dziennikarz i twórca literatury dziecięcej – profesor Josef Václav Sládek (*27. 9. 1845; †28 VI 1912),⁵³ który w okresie 1890–1900⁵⁴ korzystał z leczniczych kuracji dostępnych w Wielkiej Čermnej; 1892 – powstanie ochotniczej straży pożarnej (24 czynnych strażaków i 8 honorowych)⁵⁵ oraz uroczyste otwarcie i poświęcenie trzyklasowej szkoły podstawowej (1892–1962);⁵⁶ 1893 – powstaje kronika tutejszej szkoły, obejmująca lata 1893–1926; od ok. 1903 – istniała organizacja polityczna *Národní jednota severočeská*;⁵⁷ 1909–1910 – poszuki-

⁴⁶ W literacki sposób przybliżyła go m. in. dramat *Tkacze* – gdzie bohaterem zbiorowym jest tłum robotników. W 1893 r. wydał go niemiecki dramaturg, prozaik i poeta Gerhart Hauptmann (*15 listopada 1862 w Szczawnie Zdroju; †6 czerwca 1949 w Jagniątkowie k/ Jeleniej Góry). W 1912 r. otrzymał nagrodę Nobla *przede wszystkim w uznaniu jego płodnej, różnorodnej i wybitnej działalności w dziedzinie sztuki dramatycznej*.

⁴⁷ Zob. Baštecká L.: *Jak se žilo na Kladském Pomezí*, s. 95–104.

⁴⁸ Zob. tamże, s. 105–132.

⁴⁹ Zob. Hladký, L.: *Hronov a dějiny*. Náchod 1999, s. 26.

⁵⁰ Baštecká, L.: *Jak se žilo na kladském pomezí*, s. 198–214.

⁵¹ Zob. Semeráková, F.: *Slunečný den*. Praha 1950; Semeráková, F.: *Říkačky a rýmovačky*. Praha 1959; Tříška, J.: *Osobnosti podorlické literatury*. Ústí nad Orlicí 1996; Dusilová, K.: *Františka Semeráková*. In: *Rodným krajem 3, Červený Kostelec 1991*, s. 21; Hladký, L.: *Hronov a dějiny*. Náchod 1999, s. 69–70.

⁵² Profesor Sládek cieszył się również tutaj wielkim szacunkiem, ale w następnych latach mieszkał u administratora szkoły Hynka Čejchana, w ostatnim pokoju jego mieszkania. Zob. Baštecká, L.: *Jak se žilo na Kladském Pomezí*, s. 178–179.

⁵³ Był on członkiem czeskiej akademii nauk, ale trudnił się także przekładami literatury pięknej. Typowym tematem jego utworów była czeska wieś (w jego pracach postawa rolnika stała się symbolem narodu i jego potencjału). Czerpiąc inspiracje z okresu swego dzieciństwa, domu rodzinnego, miejsca urodzenia, w swych książkach akcentował na ogólnoludzkie wartości.

⁵⁴ Zob. Pumrová, E.: *Školství v Malé Čermné (ke 115. výročí vzniku obecné školy 1892–1962–2007)*. Malá Čermná 2007, s. 7–12.

⁵⁵ Zob. tamże, s. 196.

⁵⁶ Do 1854 r. istniał wolny wybór szkoły, tzn. można było posyłać swe dzieci albo do szkoły w Niemieckiej (Wielkiej) Čermnej (tutaj nauczano języka czeskiego i niemieckiego), albo do Velkeho Poříčí. Do 1874 r. tutejsza wieś była związana ze szkołą w Velkem Poříčí, a następnie ze szkołą w Žďárkách. Po wygranej sporze sądowym z tą ostatnią, w 1892 r. w M. Čermnej dla 46 miejscowych uczniów, wzniesiono i uroczystie otwarto samodzielną szkołę podstawową. 18 IX 1892 r. przy uroczystym poświęceniu byli obecni: nachodzki dziekan Matouš; wikariusz hronowski Kalous; z ramienia regionalnej rady d/s szkolnictwa – inspektor doktor Tomáš Kouřil; kierownik szkoły w Žďárkách – Arnošt Brejtr; przedstawiciele miejscowego samorządu, dzieci szkolne oraz w pełnym rynsztunku ochotnicy straży pożarnej. Zob. Baštecká, L.: *Jak se žilo na kladském pomezí*, s. 178–180; Pumrová, E.: *Školství v Malé Čermné (ke 115. výročí vzniku obecné školy 1892–1962–2007)*. Malá Čermná 2007.

⁵⁷ Zob. tamże, s. 32–33.

wania geologiczne (z myślą o odkrywkowym wydobywaniu węgla kamiennego,⁵⁸ tymczasem odkryto tu jedynie źródło wody mineralnej, o składzie zbliżonym do wód kudowskich); 1910 – w miejscu gościńca zbudowano hotel *U dobré nálady*; 1910 – liczba mieszkańców zmniejszyła się do 208 osób; 1917 – wniesiono neogotycki kościół (w miejsce starego z XV w.);⁵⁹ 1917 – w domu pod nr 45 urodził się Karel Martinec (*21. 3. 1917; †3. 11. 1999 Praha),⁶⁰ jako wnuk starosty Josefa Martinca, autor najnowszej, ale niewydanej kroniki; 1918 – licencja na budowę hotelu Bohemia; 1925 – wzniesienie pomnika ku czci poległych w czasie I wojny światowej (1914–1918; w okresie II wojny światowej usnięto z niego rzeźbę włoskiego legionarza); 1921 – wieś liczy 212 mieszkańców; 1926 – otwarcie publicznej studni; 1932 – otwarcie: sklepu z artykułami spożywczymi, kiosku, gościńca i dwóch hoteli (*U dobré nálady*⁶¹ i *Bohemia*); 1931 – 213 mieszkańców;⁶² 1934 – uroczyste poświęcenie i inauguracja dzwonnicy kultowej; 1938 – wielka powódź pojawiająca się w tym roku trzykrotnie (29. 7.; 1. 9. i 10. 9.); IX 1957 – powstało państwo gospodarstwo rolne (tzw. JZD),⁶³ w okresie 1930–1950 – zmalała liczba mieszkańców poszczególnych części miasta Hronova, a w M. Čermnej żyło kolejno: w 1950 – 189, w 1961 – 149, w 1970 – 169, w 1980 – 201, w 1991 – 168 mieszkańców;⁶⁴ 1960 – przyłączenie do miasta Hronov (prawa miejskie od 1780 r.);⁶⁵ po 1960 r. – dwa były hotele zamieniono na domy emerytów (w chwili obecnej *Bohemia* służy jako dom 57 emerytów⁶⁶);

⁵⁸ Miejscowy przemysł włókienniczy (od ok. 1880 r. jego centrum stał się Náchod) cierpiał na niedostatek węgla, stąd to w regionie Hronova również i w okresie późniejszym (1919–1920) eksploatowano węgiel metodą odkrywkową (m. in. k/ gościńca *U Vody* i w Žabokrach, w tzw. *Vítových dolech*. Zob. j.w., s. 33. Dzieje górnictwa odkrywkowego na ziemi nachodzkiej znajdujemy w źródłowym opracowaniu Baštecká, L.: *Jak se žilo na kladském pomezí*, s. 215–220.

⁵⁹ Jest faktem interesującym, iż przekaz o istnieniu w M. Čermnej kościoła, podają jedynie trzej główni redaktorzy poniżej cytowane przewodnika, w tym gronie są aż dwaj doktorzy: Ivan Honl i Karel Krpata (trzecim w tym gornie był Josef Staněk). Kierowali oni pracami większego zespołu ludzi, dzięki którym w 1965 r. wydano w Pradze przewodnik turystyczny (w serii nr 18; posiadał on obszerny wstęp omawiający m. in. aspekt geologiczno-przyrodniczy – s. 4–11; historię: s. 11–16; gospodarczy: s. 16–17; historii literatury: s. 17–22; atrakcji turystycznych: s. 23–24), pod nazwą *Jiráskův kraj a Kladsko* (Území přístupné v rámci česko-polské konvence). Zob. tamże, s. 139.

⁶⁰ Ojciec Karla brał udział w toczącej się wojnie, a jego jednostka wojskowa stacjonowała pod Pilznem. W sąsiednim domu mieszkał jego ojciec chrzestny Stanislav Jirásek. Zainteresowanie światem bajek i miejscowych ludowych opowiadań zrodził w nim dziadek Antonín Hurdálek. Z kolei praca ojca nad kroniką tutejszej ochotniczej straży pożarnej, przyczyniła się do redakcji kroniki n. t. historii rodzimej wsi. Do dzisiaj tekst liczący 345 stron maszynopisu nie został wydany. Ok. 1985 r. rodzina przekazała kronikę do regionalnego archiwum w Nachodzie. Zob. Baštecká, L.: *Jak se žilo na kladském pomezí*, s. 196.

⁶¹ Po 1967 r. budynek hotelu *Nálada* (międzyczasie został zaadaptowany dom emerytów) zwrócono pierwotnym właścicielom w 1998 r. został zamknięty i w takim stanie pozostaje do dzisiaj.

⁶² Zob. Hladký, L.: *Hronov a dějiny*, s. 36–37.

⁶³ Zob. tamże, s. 47.

⁶⁴ W miarę stabilną liczbę tutejszych mieszkańców powodował fakt istnienia dwóch domów emerytów. Zob. j. w., s. 54–55.

⁶⁵ Ok. 1815 r. miasteczko Hronov miało 115 domów i 758 mieszkańców, a ok. 1825 r. 132 domy i 982 mieszkańców; 1855 r. 154 domy i 1242 mieszkańców (w tym: 14 Żydów i 30 wyznawców kościoła reformowanego – kalwinów) wraz z rozwojem przemysłu włókienniczego w okresie 1880–1910 liczba mieszkańców wzrosła aż trzykrotnie – z 1682 do 4.600. Zob. Hladký, L.: *Hronov a dějiny*, s. 22; 26, 31.

⁶⁶ W 1967 r. dokonano adaptacji i modernizacji hotelu Bohemia do nowych funkcji. Oficjalne otwarcie obiektu dokonało się 5. 10. 1972 r. (57 miejsc). Aktualnie po kolejnej modernizacji z 2001 r. zdolność noclegowa to jedynie 53 łóżka (ale w innym układzie; powstały bowiem nowe

2008 – aktualnie we wsi mieszka jedynie 60 osób, ale funkcjonują dwie gospody i kilka kramów oraz stowarzyszenie PUMPA (eryg. 2005).

Do grona swego rodzaju elity M. Čermnej i kręgu zasłużonych dla jej kultury i powagi osób, w okresie XVIII–XX w., należy zaliczyć zarówno miejscowych starostów, nauczycieli,⁶⁷ fundatorów miejscowych pomników, kapliczek i dzwonnicy, jak też właścicieli gościńców i hoteli, ale przede wszystkim urodzoną tu poetkę ludową Františkę Semerákovą i autora miejscowej kroniki Karla Martince.

2.2. MAŁA ARCHITEKTURA SAKRALNA W MALEJ ČERMNEJ

2.2.1. Nisze z figurkami świętych prawdopodobnie istniały w kilkunastu domach tej rolniczej wsi. Współcześnie, w centrum wsi zachowały się jedynie trzy domy z tzw. niszą usytuowaną na ich szczycie. W domu pod numerem 1 była nisza z figurką św. Józefa (aktualnie jest on już tylko ruiną). Natomiast w szczycie domu mieszkalnego pod numerem 21 (Pani Langerovej) umieszczono ceramiczną figurkę Matki Boskiej z Lourdes. U jej podstawy widnieje, wykonany złotym kolorem, napis: *ND Lourdes*. Z kolei w domu pod numerem 45 istnieje nisza z figurką Matki Bożej (żyją w nim przedstawiciele rodziny Kabelkovich, potomkowie znaczącej i zasłużonej dla tej wsi rodziny o osoby Karla Martinca).⁶⁸

2.2.2. Natomiast jeśli idzie o przejawy małej architektury sakralnej, to odnotowujemy tu kolejne trzy obiekty typu: kapliczka, pomnik i dzwonnica. Wymieniając je w porządku chronologicznym stwierdzamy, iż:

(a) – najstarszą, i wyjątkowo cenną pod względem teologiczno-artystycznym, jest naziemna-ołtarzowa kapliczka tzw. grupa ukrzyżowania, wzniesiona w 1887 r.;

(b) – pomnik dla tutejszych mieszkańców poległych w okresie I wojny światowej;⁶⁹ wzniesiony w sierpniu VIII 1925 r.⁷⁰ Omawiany pomnik poległych nie jest tak imponujący i nie ma takiej wartości artystycznej jak analogiczny obiekt wzniesiony w pobliskich Žďárkách (nosi on napis: *Padlým hrdinům ve válce světové*), który zaprojektował *prof. V. Suchomel*;

pokoje i małżeńska garsoniera; ponadto jeden pokój z trzema łózkami; 20 pokoi dwułożkowych i 10 jednołożkowych.

Na standard i styl życia tutejszych mieszkańców-pensjonariuszy znaczący wywarł wpływ fakt otwarcia przejścia granicznego do Polski (czyli możliwość kuracji, bliskość parku zdrojowego, wielu sklepów restauracji i wielkiego targowiska).

⁶⁷ Zob. Pumrová, E.: *Školství v Malé Čermné (ke 115. výročí vzniku obecné školy 1892–1962–2007)*. Malá Čermná 2007, s. 17–36.

⁶⁸ Zob. Eva Pumrová – jej prywatne archiwum oraz szkice związane z historyczno-kulturalną działalnością miejscowego stowarzyszenia przyjaciół Malé Čermné (*Sdružení přátel obce Malá Čermná s názvem PUMPA*, eryg. w 2005 r., a także witryna internetowa tegoż stowarzyszenia. (dalej cyt. Pumrová, E.: *PUMPA*).

⁶⁹ Przedstawiciele osady polegli we Włoszech, Rosji i Serbii.

⁷⁰ Pomnik został usytuowany pomiędzy murowaną dzwonnica, a kapliczką – grupa ukrzyżowania, w pobliżu mostu i po lewej stronie domu nr 14. Na pomniku widnieją następujące napisy: *Oběti světové války, 1914–1918* [14 nazwisk i fotografii poległych żołnierzy]; obok plastycznego wyobrażenia T. G. Masaryka: *Pravda vítězí; Cizá hrouda vaše těla kryje, ale duch váš s námi dosud žije*. Wykonawcą pomnika był Vojtěch Lhotský, a rzeźbę włoskiego żołnierza wykonał Alois Suk z Velkého Poříčí. Sam pomnik, bez ogrodzenia, kosztował 6.365 korun. Por. cyt. Pumrová, E.: *PUMPA*.

(c) – dzwonnica z niszą i figurką Matki Bożej Różańcowej została usytuowana na stoku wzgórza, w pobliżu hotelu *Bohemia* (tzn. na działce подарowanej przez jej ówczesnego właściciela. Uroczysta inauguracja i poświęcenie miało miejsce w dniu 3 czerwca 1934 r.⁷¹

2.2.3. Mała lokalna kalwaria, czyli kapliczka typu „Grupa Ukrzyżowania”⁷² (w terminologii czeskiej często używane jest pojęcie: *obecní kříž*)⁷³ została wzniesiona z motywów religijnych w 1887 r., a usytuowana na jedynym, można powiedzieć, głównym placu osady Malá Čermná (w pobliżu byłego Andrejsewego gościńca⁷⁴) i dosłownie w jego centrum. Omawianą kapliczkę wzniesiono naprzeciwko byłej *Andrejsovej hospody* z zamysłem spłaty swym przodkom zadawnionego długu oraz wynagrodzenia za zburzoną kapliczkę, która stała na tym miejscu (*před starou tvrzí*, czyli przed bardziej masywnym i rozbudowanym budynkiem mieszkalnym)⁷⁵. W dniu 26 czerwca 1887 r., najprawdopodobniej tutejszy obywatel, malarz Josef Bitnar ukończył iluminowanie i złocenie figur kapliczki.⁷⁶

⁷¹ Murowana dzwonnica kultowa została wzniesiona z inicjatywy tutejszych obywateli. Pierwsze posiedzenie wszystkich mieszkańców zainteresowanych ideą jej budowy, miało miejsce 20 XI 1932 r., a kolejne 03 III 1934 r. Natomiast autorem projektu był Jaroslav Šlambor z Hronova.

W niszy na drzwiach wejścia do dzwonnicy umieszczono figurkę Matki Bożej różańcowej. Sam dzwon został przyniesiony w uroczystej procesji od domu nr 30 (Ant. Hurdálka) do dzwonnicy, gdzie po poświęceniu, odśpiewaniu pieśni religijnych przy akompaniamentie orkiestry uczestnicy i mieszkańcy osady po raz pierwszy usłyszeli jego dźwięk. Na zakończenie uroczystości wykonano hymny narodowe.

Na dzwonie umieszczono słowa modlitwy błagalnej: *Svatý Josefe pros za nás. 1934*. Pierwotny dzwon miał średnicę 40 cm i kosztował 960 koron. Wykonała go firma R. Manouška z Brna. Przy jego zawieszeniu pracowali cieśla Josef Hlína i kowal Oldřich Cvčka z Velkého Poříčí. Po niespełna dziesięciu latach, dnia 30 marca 1942 r. został on jednak zdjęty i użyty do celów zbrojeniowych. Por. Pumrová, E.: *PUMPA*.

⁷² Pod pojęciem „grupa ukrzyżowania” rozumie się plastyczne przedstawienie sceny ukrzyżowania, z Jezusem rozpostartym na krzyżu wraz z grupą wiernych świadków, którą tworzą Maryja z umiłowanym uczniem św. Janem Ap. Grupa ta bywała niekiedy rozszerzana o obu łotrów, setnika i klęczącą u stóp krzyża Marię Magdalenę. Zob. Fitych, T.: *Geneza kapliczek typu „Grupa ukrzyżowania”*. Artykuł przygotowywany do druku.

⁷³ Praktyka stawiania krzyża – głównego symbolu wiary chrześcijaństwa – na centralnych placach i publicznych miejscach oraz urzędach nawiązywa m. in. do chrześcijańskiej praktyki stawiania krucyfiksów na kościelnych ołtarzach i na szczytach wież kościelnych. Kapliczki tego typu były wznoszone w centrum cmentarzy (zob. m. in. Zakrze i Wielka Czeremna; ale kolejna kapliczka typu „grupa ukrzyżowania” znajduje się m. in. środkowej Czeremnej (aktualnie przy posesji P. Sobótków, ul. T. Kościuszki 122, dawny nr 221), wsi (m. in. Jakubowice) i miejscowości. Natomiast przy skrzyżowaniu ulic, ale przed głównym placem w Velkém Poříčí znajdujemy kapliczkę z 1886 r., o typie ikonograficzny „Bożej Męki” – *Boží muka* w wersji Jezus Ukrzyżowany ale bez Matki Bożej, św. Jana i Marii Magdaleny, ale z dalszymi świętymi (św. Anna, św. Franciszka, św. Wacław i św. Antoni Padewski). Zob. m. in. Čapek, K.: *Boží muka*. Praha 1929.

⁷⁴ Ok. 1910 r. na miejscu tegoż gościńca został zbudowany hotel *U dobré nálady*. Zob. Pumrová, E.: *Školství v Malé Čermné*. Malá Čermná 2007, s. 59.

⁷⁵ Pisze o tym miejscowy kronikarz Karel Martinec w rękopisie przygotowywanej książki – *Na pomezí českého světa* (dalej cyt. Martinec, K.: *Na pomezí českého světa*).

⁷⁶ W zbiorach regionalnego archiwum z siedzibą w Nachodzie, zachował się rachunek na kwotę 1.400 koron, jaki Josef Bitnar, pod wspomnianą datą, wystawił samorządowemu urzędowi M. Čermnej. Podał w nim, iż farby i złoto kosztowały go 950 koron, a należność za samą pracę wycenił on na 450 koron. Kopię rachunku udostępniła Pani E. Pumrová przewodnicząca stowarzyszenia *PUMPA*.

Rewers kapliczki – Grupa ukrzyżowania (restauracja z 1995 r.)

Początkowo wokół kapliczki rosły dwie młode lipy, których dzisiaj tu już nie ma. W kronice osady z 1923 r. znajduje się jedynie lapidarne sformułowanie: *Památká v obci je obecni kříž postavený na návsi r. 1887 nákladem 1300 kč.* Z końcem XX w. kapliczka doczekała się gruntownej renowacji i ponownie prezentuje się okazale. Świadczą o tym dwa napisy umieszczone na jej rewersie: *Opraveno L. P. 1995. Nákladem města Hronova a dobrodinců obce,* oraz: *Provedl J. Plíšek – Náchod.*

2.2.3.a. Kompozycja (czyli konstrukcja) ołtarzowej kapliczki Grupa Ukrzyżowania.⁷⁷

Wzniesiona w Malej Čermnej kapliczka (k. XVIII w.; rzym.kat. parafia Hronov) ma trzy części i smukłą bryłę o całkowitej wysokości 4,9 m⁷⁸. Została wykonana z piaskowca i ustawiona na wysokim cokole z gierowanym gzymsem (jej wymiary u podstawy: 1,4 m szerokości; 0,5 m głębokości i 0,67 m wysokości).

Druga – spoglądając od dołu – część kapliczki, to nastawa w typie ołtarzowym⁷⁹, która obejmuje grupę trzech świętych związanych z Męką Pańską. Różnej wielkości figury zostały ustawione we wnękach i ukazane w postawie stojącej, z właściwymi im atrybutami (przy czym aż dwóch, umieszczonych na bocznych „skrzydłach”, to święci narodowości czeskiej). Część środkowa nastawy ma formę wysuniętego do przodu (o ok. 20 cm) – na plan pierwszy – filara, z wysoką niszą arkadową⁸⁰. Stoi w niej barokowa figura św. Franciszka z Asyżu (lub św. Antoniego?)⁸¹, z gwoździem jako symbolem męki pańskiej i udzielonych mu stygmatów oraz Dzieciątkiem Jezus na lewej ręce. Święty ma na sobie franciszkański habit, jest przepasany paskiem (typu cingulum), do którego po jego prawej stronie, został umocowa-

⁷⁷ Swą budową kapliczka nawiązuje ona do wykształconego już w okresie włoskiego baroku ołtarza typu przyściennego, który składał się z trzech zasadniczych części: z antependium, mensy i nadstawy.

⁷⁸ Została posadowiona na fundamentowej płycie o wymiarach ok. 35 cm × 160 cm × 160 cm, a wykonanej z lanego betonu.

⁷⁹ W XI w. ołtarze są nadal rozbudowywane, zdobione płaskorzeźbami, rzeźbami, obrazami. Pojawia się wówczas nastawa ołtarzowa (retabulum) ustawiona w tylnej części ołtarza albo na osobnej podbudowie.

⁸⁰ Jej wymiary to 64,5 cm wysokości i 24 cm szerokości.

⁸¹ Figura św. Franciszka jest nieco mniejsza (o ok. 20 cm) i ma wysokość 54 cm.

Kapliczka – Grupa ukrzyżowania (stan z IX 2008 r.)

Grupa ukrzyżowania: figura św. Franciszka z Asyżu, św. Wacława i św. Jana Nepomucena

ny różaniec. Bezpośrednio poniżej postaci świętego rodem z Asyżu (ale nadal w głównej, pionowej, osi kapliczki), w prostokątnej płycinie⁸² ozdobionej w górnych narożach trójlistem, znajduje się inskrypcja w języku czeskim: */Zbodli ruce mé/ a nohy i sčetli všecky kosti mé./ Žal. XXIV. XVII./* (czyli jest to cytat z psalmu 22 (21), wiersze 17c do 18a,⁸³ który jest medytacją nad męką Mesjasza i jej owocami).

W interkolumniach (czyli wnękach flankowanych kolumnami), na wysokich profilowanych cokołach⁸⁴ (ale już poniżej figury św. Franciszka), stoją – od lewej strony poczynając –

⁸² Płycina ma wymiary 24 cm × 41 cm.

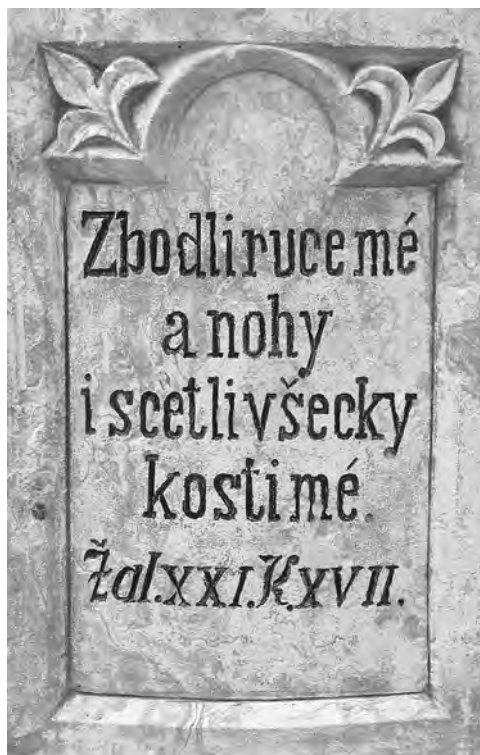
⁸³ Oto nieco obszerniejszy kontekst tego cytatu: w. 17: *Bo [sfora] psów mnie opada,/ osacza mnie zgraja złoczyńców./ Przebodli ręce i nogi moje,/ w.18 policzyć mogę wszystkie moje kości./ A oni się wpatrują, sycą mym widokiem;/ w. 19 moje szaty dzielą między siebie/ i los rzucają o moją suknię./* Przekład i numeracja za wydaniem Bibli Tysiąclecia.

Psalm 22 – to indywidualna lamentacja, przechodząca w drugiej części w pieśń dziękczynną o charakterze hymnodycznym. Psalm ten (w. 2) przytaczają Mt 27,46; Mk 15,34 jako słowa Jezusa konającego na krzyżu. Opis męki Psalmisty przypomina pewne motywy z pieśni Sługi Jahwe (Iz 52,13–53,12), jak wiadomo mają one rysy indywidualne i zbiorowe (naród izraelski cierpiący w niewoli babilońskiej).

Wiersze psalmu 22, 17-c-19 opisują obrazowo zadawanie śmiertelnych cierpień prześladowanemu (por. Iz 53,5 i Za 12,10). Tłumaczenie *przebodli* opiera się na najstarszym tłum. greckim; Tekst masorecki ma w tym miejscu trudne do zrozumienia określenie – *jak lew*. Opis męki Chrystusa w Ewangeliach odpowiada dokładnie poszczególnym obrazom psalmu, zwłaszcza w. 15-19, mimo że psalm nie jest przytaczany wyraźnie, poza wierszami. 2.9.19. Tradycja chrześcijańska rozumiała go zawsze jako mówienie o męce i śmierci krzyżowej Chrystusa.

⁸⁴ Ich wysokość wynosi 52,5 cm.

Grupa ukrzyżowania: płycina
z tekstem bilijnego przesłania

barokowe figury św. Wacława oraz św. Jana Nepomucena⁸⁵. Nastawa, z jednej strony jest flankowana pseudojońskimi kolumnami, na których oparte jest belkowanie, a z drugiej jest zwieńczona gierowanym gzymsem, na osi wygiętym w formie łuku. Na gzymisie belkowania umieszczona jest grupa Ukrzyżowania⁸⁶ (można twierdzić, iż jest ona swego rodzaju częścią tzw. „tronu łaski”. W jej centrum, na kamiennym krzyżu z napisem *I. N. R. J.*⁸⁷, znajdu-

⁸⁵ Obie tej samej wielkości, mają wysokość 75 cm.

⁸⁶ Warto tu zauważyć, iż już w gotyku (było to *ekstatyczne poszukiwanie Boga w mityce* jak pisał wybitny znawca architektury Wilfried Koch), znajdujemy w kościołach tzw. belkę tęczową. Była to belka pozioma (najczęściej drewniana) spinająca łuk tęczowy. Na niej umieszczano: na środku krucyfiks, po bokach często dodawano figury Matki Bożej i św. Jana Apostoła (a niekiedy także łotrów, setnika Longinusa, lub postać Marii Magdaleny klęczącej pod krzyżem. W obrazowy sposób wydarzenie ukrzyżowania, najczęściej przedstawiano w ikonografii wykorzystywanej w kapliczkach i krzyżach przydrożnych. Wyobrażenia tego typu stosowano także w kościołach oraz innych przestrzeniach sakralnych. Często grupy ukrzyżowania umieszczano na szczytach gór oraz miejscach będących celem pielgrzymek i szlaków turystycznych.

⁸⁷ Powstanie krzyża jako chrześcijańskiego symbolu wiary nie jest do końca wyjaśnione. Pierwotnie symbolem chrześcijaństwa był rysunek ryby. W III w. (w okresie gdy chrześcijaństwo za Konstantyna Wielkiego, 324–337 – zyskało w Rzymie status religii państwowej) i kiedy rozwijał się kult odnalezionych relikwi krzyża św., stał się nim przejęty z pogańskiego kultu solarnego krzyż. Nawiązano w ten sposób do dwóch pierwszych liter greckich słowa *Christos* (*chi i ro*) monogrammu Chrystusa *XP*, a następnie również do ukrzyżowania Jezusa Chrystusa. Wprowadzenie pierwotnie krzyża greckiego do chrześcijaństwa przypisuje się mnichowi egipskiemu św. Pachomiuszowi (322 r.).

Krzeszów kościół p. w. Wniebowzięcia NMP, „Tron Łaski (Bóg Miłość)” w zwieńczeniu fasady

je się Ukrzyżowany Chrystus, a po obu stronach krzyża stoją Maryja i św. Jan Ewangelista (z gałązką winnego krzewu)⁸⁸. Z kolei pod krzyżem klęczy ze złożonymi rękami św. Maria Magdalena. Wszystkie figury, tzn. pasyjki Jezusa i świętych otrzymały jednobarwną ozdobę malarską o kolorze zbliżonym do ciemnego brązu i fargmentaryczne złocenia.

W tylnej części cokołu (czyli na jego rewersie) widnieją wykute w piaskowcu inskrypcje: */OPRAVENO L. P. 1995. NÁKLADEM/ MĚSTA HRONOVA/ A DOBRODINCŮ OBCE/* oraz */PROVEDL J. PLÍŠEK – NÁCHOD/*. Pomimo, że nawet nieprzygotowany obserwator kapliczki doceni snycerski kunszt artysty, to jednak, zachowane przekazy historyczne nie pozwalają nam wskazać ani autora kompozycji, ani utalentowanego kamieniarza – jej wykonawcy. Aktualnie wokół fundamentu omawianej kapliczki, na powierzchni o kształcie kwadratu, umieszczone zostały średniej wielkości kamienie polne (drobne otaczaki lub żwir znacznej granulacji), a na zewnątrz chroni ją, znacznych gabarytów metalowy łańcuch, zamocowanych na czterech słupach.⁸⁹

Aktualnie istnieje ok. 20 form krzyża. Ponadto stał się on m. in. komponentem ponad 26 flag narodowych, symbolem organizacji międzynarodowych i wielu znaków heraldycznych.

⁸⁸ Umieszczanie postaci świętych pod krzyżem Chrystusa zainicjował wielki Europejczyk, filozof, wybitny teolog XII w. i czciciel Maryi – św. Bernard z Clairvaux (*1090 w rodzinie arystokratycznej; †1153 Clairvaux). Odegrał on znaczącą rolę polityczną zarówno w dziejach Francji, jak i całej Europy.

⁸⁹ Zostały one rozmieszczone na podmurówce o wymiarach ok. 2,6 m × 2,9 m.

Kapliczka – gzyms belkowania z grupą ukrzyżowania

2.2.3.b. Prezentacja sześciu postaci świętych.

(1) W górnej części kapliczki, w najbliższym otoczeniu wysokiego krucyfiksu z Jezusem Ukrzyżowanym, postrzegamy trzy figury o największych, po pasyjcę Jezusa Ukrzyżowanego, gabarytach. Po prawej stronie krzyża, w postawie stojącej, ze złożonymi rękoma, - bowiem zanurzona jest na modlitwie, ukazaną została Maryja, z której emanuje głęboki pokój i nadzieja (na sposób zbliżony do „Piety” Michała Anioła). Matka Boża jest odziana w długą wierzchnią szatę.

(2) Po lewej stronie krzyża stoi w postawie wyciszenia i wewnętrznego pokoju św. Jan Apostoł⁹⁰. Ma na sobie długą szatę wierzchnią, którą, na piersi, spina prawą dłońią. Natomiast

⁹⁰ Św. Jan (święto liturgiczne 27 grudnia) – był prorokiem, teologiem i mistykiem. Urodził się jako syn Zebedeusza i Salome, a młodszy brat Jakuba Starszego (Mt 4, 21). Jeśli chodzi o zestaw tekstów ewangelicznych, w których jest mowa o św. Janie, to ich liczba stawia go na drugim miejscu, zaraz po św. Piotrze. Łącznie we wszystkich Ewangeliach o św. Piotrze jest wzmianka aż na 68 miejscach (193 wiersze), o św. Janie na 31 miejscach (90 wierszy), o św. Andrzeju na miejscach 9 (21 wierszy) itp. Początkowo uczeń Jana Chrzciciela, Jan razem ze św. Andrzejem poszedł za Jezusem (J 1, 35–40). Jan musiał należeć do najbardziej zaufanych jego uczniów, skoro św. Jan Chrzciciel z nimi tylko i ze św. Andrzejem przebywał właśnie wtedy nad rzeką

w prawej dłoni ma rzadko spotykany atrybut⁹¹. Jest to nie tyle lilia (mogąca symbolizować dziewictwo przyjętej pod krzyżem Maryi za matkę), ale raczej gałązka winnego krzewu z kłosem winogron. W tym przypadku byłaby to aluzja do słów Jezusa – *Ja jestem winnym krzewem, a wy latoroślami, kto trwa we mnie, a ja w nim, ten przynosi owoc obfity* (J, 15,5).⁹²

Dodajmy tu jeszcze, że w średniowieczu św. Jan był czczony jako patron wszystkich pisarzy, także kopistów, oraz rolników zajmujących się uprawą winorośli oraz rzemieślników produkujących świece.⁹³

(3) Jedyną postacią, klęczącą pod krzyżem w pokoju i twarzą zwróconą w kierunku Jezusa, jest św. Maria Magdalena. Przy jej plastycznym wyobrażeniu najprawdopodobniej

Jordanem. Św. Jan nie podaje swojego imienia. Ewangelia odnotowuje obecność Jana podczas Przemienienia na Górze Tabor (Mk 9, 2), przy wskrzeszeniu córki Jaira (Mk 5, 37) oraz w czasie konania i aresztowania Jezusa w Ogrodzie Oliwnym (Mk 14, 33). Tylko św. Jan pozostał do końca wierny Panu Jezusowi. Wytrwał pod krzyżem. Dlatego Chrystus z krzyża powierza mu swoją Matkę, a Jej – Jana jako przybranego syna (J 19, 26–27). Po zmartwychwstaniu Jan przybywa razem ze św. Piotrem do grobu, gdzie *ujrzał i uwierzył* (J 20, 8), że Chrystus żyje. W Dziejach Apostolskich św. Jan występuje jako nieodłączny na początku towarzysz św. Piotra. Obaj idą do świątyni żydowskiej na modlitwę i dokonują u jej wejścia cudu uzdrowienia paralityka (Dz 3, 1–4, 13–21).

⁹¹ W chrześcijańskiej ikonografii św. Jan Ewangelista i Apostoł przedstawiany jest czasami jako stary Apostoł, częściej jako młodzieniec w tunice i płaszczu, a stosunkowo rzadko jako rybak. Najczęściej występuje w scenach będących ilustracjami tekstów Pisma św.: Jan jest jedną z centralnych postaci podczas Ostatniej Wieczerzy, Jan pod krzyżem obok Maryi, Jan podczas Zaśnięcia NMP, Jan na Patmos, Jan i jego wizje apokaliptyczne. Niekiedy bywa, iż jest on błędnie, przedstawiany w scenie męczeństwa, jako zanurzony w kotle z wrzącą oliwą.

Jego atrybutami są: diakon Prochor, któremu dyktuje tekst, gołębica, kielich z Hostią, kielich zatrutego wina z wężem (wąż jest symbolem zawartej w kielichu trucizny-jadu; na tę pamiątkę podaje się dzisiaj w wielu kościołach wiernym poświęcone wino do picia, by im nie szkodziła żadna trucizna), kocioł z oliwą, księga, orzeł w locie, na księdze lub u jego stóp, siedem apokaliptycznych plag, zwój.

⁹² W 15-tym rozdziale Ewangelii św. Jana, Chrystus posługuje się biblijnym obrazem winnicy (Iz 5,1–7; Jr 2,21; Mt 20,1n), aby nakreślić tajemniczy związek nadprzyrodzony, jak gdyby organiczny, zachodzący między Nim jako Głową a wiernymi jako członkami Jego Mistycznego Ciała, tj. Kościoła. Por. także: Rz 12,5; 1 Kor 6,15; 1 Kor 12,12–27; Ef 1,22; Ef 4,4–12.15n; Ef 5,23.30; Kol 1,18.24; Kol 2,19; Kol 3,15. W tym kontekście, wykorzystany przez nieznanego twórcę, atrybut gałązki winnego krzewu, podkreśla z jednej strony wymiar indywidualny – tzn. głęboką mistyczną więź św. Jana z Jezusem i Trójcą Św., a z drugiej eklezjologiczny – Jezusa, Ukrzyżowanego który pielęgnuje „swoją winnicę” oddając za nią życie. Przedstawicielami tej winnicy, są w tym konkretnym przypadku wszystkie postacie świętych tworzące omawianą wersję Grupy Ukrzyżowania. Dodajmy, iż w ikonografii średniowiecznej częstym tematem jest Jezus Ukrzyżowany jako tłocznia ożywczego wina.

⁹³ Jest on także patronem Albanii i Azji Mniejszej; a ponadto aptekarzy, bednarzy, dziewic, zawodów związanych z pisaniem i przepisywaniem: introligatorów, kopistów, kreślarzy, litografów, papierników, pisarzy oraz owczarzy, płatnerzy, skrybów, ślusarzy, teologów, uprawiających winorośl oraz wdów Kult św. Jana Apostoła należał w Kościele zawsze do najbardziej eksponowanych wśród świętych Pańskich. Od początku był on bardzo żywy i dynamiczny. Najwspanialszą świątynią wystawiono mu w Rzymie. Jest nią bazylika na Lateranie pw. świętych Jana Chrzciciela i Jana Apostoła. Zwana jest również bazyliką Zbawiciela – matką wszystkich kościołów chrześcijaństwa, gdyż jako pierwsza była uroczystie konsekrowana przez papieża św. Sylwestra I (†335). Tutaj odbywały się obrady soborowe i dotąd jest ona bazyliką oraz katedrą papieską. Zob. m. in. Fros, H.–Sowa, F.: *Twoje imię (Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny)*. Kraków 1975, s. 301–302.

Kapliczka – Grupa ukrzyżowania:
figura św. Marii Magdaleny

nie użyto żadnego szczególnego atrybutu.⁹⁴ Maria klęczy i modli się ze złożonymi rękoma. Została umiejscowiona na cokole symbolizującym prawdopodobnie grzeszną ziemię. Prezentowana święta klęczy na części ziemi, na której nie panuje już śmierć, bowiem, z tyłu u jej stóp, po prawej stronie cokołu, od czoła dostrzegamy symbol śmierci: czaszkę z poprzeczną piszczelą. Ukazano ją z długimi, ale starannie uczesаныmi włosami. Jest ubrana w długą bogatą szatę.

Według biblijnej relacji pochodziła ona z Magdalii – *wieży ryb* nad Jeziorem Galilejskim, oddalonej o ok. 4 km na północny zachód od Tyberiady.⁹⁵ Jezus wyrzucił z niej siedem złych duchów (Mk 16, 9; Łk 8, 2). Odtąd włącza się ona do grona Jego słuchaczy i wraz z innymi niewiastami troszczy się o wędrujących z Nim ludzi. Po raz drugi wspominają o niej Ewangeliści

⁹⁴ Nie mniej bliższe oględziny i analiza dokumentacji fotograficznej prowokuje pytanie, czy po jej prawej ręce nie istniał początkowo kamienny flakon na oleje?

W ikonografii św. Maria Magdalena przedstawiana jest według tradycji, która utożsamia ją z innymi Mariami. Ukazywana jest młoda kobieta o wyjątkowej urodzie (z bujnymi włosami) w długiej – bogatej szacie z nakrytą głową; w bogatym książęcym wschodnim stroju lub jako pokutnica, której ciało osłaniają długie włosy; w malarstwie barokowym ukazywana bez odzieży lub półnago. Jej atrybutami są: dyscyplina, instrumenty muzyczne, krucyfiks, księga – znak jej misyjnej działalności, flakon w kształcie kielicha (z nakrywką) i z olejkami do namaszczenia, kadzielnica, męczeńska gałązka palmowa, czaszka, włosiennica, zwierciadło. Zob. Jacniacka, M.: *Maria Magdalena, Maria z Magdali, IV. Ikonografia*. In: EK KUL t. 11, Lublin 2006, k. 1320–1323.

⁹⁵ Zob. Szymik, S.: *Maria Magdalena, Maria z Magdali, I. W Biblii*. In: EK KUL t. 11, Lublin 2006, k. 1319–1320.

pisząc, że była ona obecna podczas ukrzyżowania i śmierci Jezusa (Mk 15, 40; Mt 27, 56; J 19, 25) oraz zdjęcia Go z krzyża i pogrzebu. Maria Magdalena była jedną z trzech niewiast, które udały się do grobu, aby namaścić ciało Ukrzyżowanego, ale znalazła pusty grób (J 20, 1). Kiedy Magdalena ujrzała kamień od grobu odwalony, przerażona, że Żydzi zbezczeszili ciało ukochanego Zbawiciela, wyrzucając je z grobu w niewiadome miejsce, pobiegła do Apostołów i powiadomiła ich o tym fakcie. Potem sama ponownie wróciła do grobu Pana Jezusa. Zmartwychwstały Jezus się jej ukazał jako ogrodnik (J 20, 15). Co więcej to ona, jako pierwsza, powiedziała Apostołom o Chrystusie, że On żyje (Mk 16, 10; J 20, 18).⁹⁶

Wyobrażenia Marii Magdaleny należą do najpopularniejszych w sztuce chrześcijańskiej.⁹⁷ Dominujący wątek tematyczny ikonografii stanowi pokuta i nawrócenie.

(4) W środkowej części kapliczki (w nastawie o typie ołtarzowym), dominującym świętym jest św. Franciszek z Asyżu (lub św. Antoni)⁹⁸ (n.b. na wiek XIX przypada renesans jego kultu). Jan Bernardone – urodził się w 1182 r. w bogatej rodzinie kupieckiej. Jako młody człowiek, Franciszek odznaczał się wrażliwością na piękno i harmonię, lubił poezję, muzykę. Ubierał się dość ekstrawagancko. Został okrzyknięty *królem rodzimej młodzieży*. W 1202 r. wziął udział w wojnie między Asyżem a Perugią. Podczas rocznego pobytu w więzieniu Franciszek osłabł i popadł w długą chorobę. W Spoleto miał sen, w którym usłyszał wezwanie Boga. Postanowił zamienić swoje bogate ubranie z żebrakiem i sam zaczął prosić przechodzących o jałmużnę. Oddał się modlitwie i pokucie. Pewnego dnia w kościele św. Damazego usłyszał głos: *Franciszku, napraw mój Kościół*. 24 lutego 1208 r. podczas czytania Ewangelii o rozesłaniu uczniów, uderzyły go słowa: *Nie bierzcie na drogę torby ani dwóch sukien, ani sandałów, ani laski* (Mt 10, 10). Odnalazł swoją drogę życia. Zrozumiał, że chodziło o budowę trudniejszą – o odnowę Kościoła targanego wewnętrznymi niepokojami i herezjami. Nie chcąc zostać uznanym za twórcę kolejnej grupy heretyków, Franciszek spisał swoje propozycje życia ubogiego według rad Ewangelii i w 1209 r. wraz ze swymi braćmi udał się do Rzymu. Papież Innocenty III zatwierdził jego regułę.⁹⁹

⁹⁶ Kult św. Marii Magdaleny jest powszechny w Kościele tak na Zachodzie (aktualnie jej wspomnienie liturgiczne przypada na 22 lipca), jak i na Wschodzie. Ma ona swoje sanktuaria, do których od wieków licznie podążają pielgrzymi. W Efezie pokazywano jej grób i bazylikę wystawioną nad nim ku jej czci. Kiedy zaś Turcy zawładnęli miastem, za cesarza Leona Filozofa (886–912) miano jej relikwie przenieść z Efezu do Konstantynopola. W okresie kiedy krzyżowcy opanowali Konstantynopol (1202–1261), mieli oni przenieść relikwie Marii Magdaleny do Francji, do Vezelay, gdzie do dnia dzisiejszego doznają one czci. We Francji istnieje jeszcze jedno sanktuarium św. Marii Magdaleny, w La Saint Baume, gdzie według legendy miała mieszkać przez 30 lat w jaskini jako pustelnica i pokutnica, kiedyw dziurawej łódce na pełne morze wywieźli ją Żydzi.

⁹⁷ Maria Magdalena jest patronką wielu zakonów kobiecych (w Polsce, także na Śląsku posługują m. in. Siostry Magdalenki) oraz bractw; a ponadto Prowansji, Sycylii, Neapolu; dzieci, które mają trudności z chodzeniem, fryzjerów, kobiet, osób kuszonych, ogrodników, studentów i więźniów.

⁹⁸ Trudy apostołstwa, surowa pokuta, długie noce czuwania na modlitwie wyczerpały siły Franciszka. Zachorował na oczy, próby leczenia nie przynosiły skutku. Zmarł 3 października 1226 r. o zachodzie słońca w kościele Matki Bożej Anielskiej w Asyżu, w wieku zaledwie 45 lat. Kiedy umierał, kazał zwlec z siebie odzienie i położyć na ziemi. Rozkrzyżował przebite stygmatami ręce z psalmem 141 na ustach odszedł do Pana życia. W dwa lata później uroczyście kanonizował go Grzegorz IX. Zob. Żynel, A.: *Franciszek z Asyżu, I. Życie i działalność*. In: EK KUL t. 5, Lublin 1989, k. 426–428.

⁹⁹ Liturgiczny kult Św. Franciszka przypada na 4 października. Jest on współpatronem Europy i Włoch oraz patronem wielu miast (m. in. Bolonii, Perugii, Asyżu, Bazylei, Mesyny, San Francisco itd.). Ponadto jest patronem wielu zakonów, m. in.: albertynów, franciszkanów, kapucynów, franciszkanów konwentalnych, bernardynek, kapucynek, klarysek, koletanek; bractw;

W ikonografii akcentuje się jego mistyczną więź z Chrystusem, bogactwo osobowości i proroczość jego ziemskiej egzystencji.¹⁰⁰ Św. Franciszek ukazywany jest najliczniej spośród wszystkich świętych franciszkańskich. Prezentowany jest w habicie franciszkańskim (przewiązany sznurem o 3 węzłach, z tonsurą i boso), czasami ze stygmatami i z Dzieciątkiem Jezus (z racji zainicjowania tzw. „Jasełek”). Bywa przedstawiany również w otoczeniu ptaków. Jego atrybutami są także: baranek, krucyfiks, księga Ewangelii, ryba w ręku i kula ziemiska zwieńczona krzyżem (na znak, iż jest odnowicielem chrześcijaństwa i orędownikiem całego świata).¹⁰¹

(5) Poniżej postaci św. Jana Apostoła, a po prawej stronie do postaci św. Franciszka z Asyżu, umieszczono figurę św. Waclawa. Jest on ubrany w bogate, książęce szaty, z taką koroną na głowie. Postawa całej sylwetki, z prawą nogą wysuniętą do przodu, ze sztandarem narodowym trzymany w prawej ręce oraz z tarczą, na której widnieje jako godło krzyż, podkreśla jego rycerskość i męstwo.

Waclaw urodził się około 903/905 r. jako najstarszy syn księcia czeskiego Wratysława I z dynastii Przemyslidów. Został wychowany przez swoją babkę św. Ludmiłę. Nie jest faktem do końca pewnym czy po śmierci ojca, mając 18 lat, objął rządy, czy też poprzedziła je regencja. Wykształcenie zdobywał m. in w Budec (język łaciński). Starał się o rozszerzenie chrześcijaństwa, popierając misjonarzy. Był hojny dla ubogich i życzliwy dla prostych ludzi. W tym czasie w Czechach żywym był obrządek słowiański, ale Waclaw był zwolennikiem tendencji zachodnich i ugody z silnymi władcami niemieckimi. Miał przeciw sobie opozycję o tendencjach odśrodkowych i tradycyjno-pogańskich. Nie jest wykluczone (istnieje taka hipoteza), że chciano go usunąć ze względu na słabość w rządzeniu, podkreślanym w zbytnim ograniczaniu się do pobożności i szerzeniu dzieł miłosierdzia. Do dzisiaj jedni widzą w nim wyjątkowo pobożnego człowieka, a inni roztropnego władcę i dzielnego żołnierza. Waclaw zginął 28 września 929 r. wg kroniki Kosmasa) lub w 935 r. (jak podaje Widukind z Korbei) z rąk siepaczy nasłanych przez rodzonego brata Bolesława Okrutnego w Starym Bolesławcu. Mordu miano dokonać u bram kościoła. Jego relikwie spoczywają w katedrze praskiej św. Wita (którą ufundował).¹⁰²

W ikonografii wcześniej ukazywano go jako rycerza, protektora i wyzwoliciela. Atrybutami św. Waclawa są: anioł podający włócznię, aniołowie niosący jego trumnę, korona, sztylet, którym go zabito, zbroja rycerska z białym orłem na tarczy lub proporcu. W okresie XIV–XV

Akcji Katolickiej; aktorów, ekologów (od 1976 t.), niewidomych, pokoju, robotników, tapicerów, ubogich, więźniów.

¹⁰⁰ W 1220 r. Franciszek wrócił do Italii. Na Boże Narodzenie 1223 r., podczas jednej ze swoich misyjnych wędrówek, w Greccio zainscenizował religijny mimodram. W żłobie, przy którym stał wół i osioł, położył małe dziecko na sianie, po czym odczytał fragment Ewangelii o narodzeniu Pana Jezusa i wygłosił homilię. Inscenizacją owego „żywego obrazu” dał początek „żłobkom”, „jasełkom”, czyli teatrowi nowożytnemu w Europie. 14 września 1224 r. w Alverni, podczas czterdziestodniowego postu przed uroczystością św. Michała Archanioła, Chrystus objawił się Franciszkowi i obdarzył go łaską stygmatów – śladów Męki Pańskiej. W ten sposób Franciszek, na dwa lata przed swą śmiercią, został pierwszym w historii Kościoła stygmatykiem. Zob. j. w.

¹⁰¹ Zob. Wegner, H.: *Franciszek z Asyżu, VII. W ikonografii*. In: EK KUL t. 5, Lublin 1989, k. 434–445.

¹⁰² Obchód liturgiczny pierwszego słowiańskiego świętego przypada na dzień 28 września a translatio na dzień 4 marca. Św. Waclaw jest między innymi patronem Czech, Moraw (z katedrą w Ołomuńcu), Pragi i bazyliki krakowskiej – katedry na Wawelu. Zob. Fros, H.–Sowa, F.: *Twoje imię (Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny)*. Kraków 1975, s. 517–518; Wegener, W.: *Wenzel*. In: LfThK Bd. 10, k. 1043–1046.

w. obok słynnej kaplicy św. Wacława w praskiej katedrze, kult św. Wacława uzewnętrznia znaczną liczbą ołtarzy i figur.

(6) Po lewej stronie od artystycznego wyobrażenia św. Franciszka dostrzegamy figurę św. Jana Nepomucena¹⁰³. Ma na głowie biret, a na sobie strój kanonika (sutannę, rakiety¹⁰⁴, gronostajowy mantolet¹⁰⁵, stułę, na piersi krzyż z łańcuszkiem), w lewej, opuszczonej, ręce trzyma księgę Pisma Św., a jego wzrok spoczywa na krycyfiksie podtrzymywanym, w lekko uniesionej, prawej ręce.

Św. Jan Nepomucen jest jedną z najbardziej kontrowersyjnych postaci hagiografii. Urodził się w 1348/1350 r. w Pomuku (późniejsza nazwa Nepomuk), pomiędzy czeską Pragą a Pilzнем. Po dwudziestu latach znajdujemy go w kręgu praskiego duchowieństwa. Po studiach prawniczych w Pradze (1381) i w Padwie (1382–87). W roku 1387 już jako doktor prawa został mianowany kanonikiem przy kolegiacie św. Idziego w Pradze, a w dwa lata potem również kanonikiem przy kościele świętych Piotra i Pawła na Wyszehradzie w Pradze. Z kolei w 1390 r. został mianowany wikariuszem generalnym arcybiskupa Jana z Jenzstejna (był to zaszczytny urząd, pierwsze miejsce w diecezji po metropolie). Wówczas został on wciągnięty w niekończące się spory trwające pomiędzy porywczym królem Wacławem IV Luksemburczykiem, a arcybiskupem Pragi Janem z Jenzstejna. Św. Jan, będąc mediatorem, został uwięziony przez porywczego króla (razem z dwoma innymi prałatami). Między 19 a 25 marca 1393 r. król wszystkich trzech zatrzymanych poddał wyrafinowanym torturom. Po czym Jan, który doznał najbardziej dotkliwych obrażeń, został w nocy zrzucony z mostu Karola IV do rzeki Wełtawy, (co miało skryć oznaki porywczostwa króla).

Gmatwanina sporów i sprzecznych interesów nie uniemożliwia do dzisiaj precyzyjne ukazanie okoliczności, jak też jednoznaczne określenie przyczyn męczeństwa. Argument o obronie tajemnicy spowiedzi jest mało prawdopodobny. Ciało Męczennika znaleziono dopiero po pewnym czasie (17 kwietnia) i pochowano je w kościele św. Krzyża blisko rzeki. Z czasem przeniesiono je do grobowca pod katedrą z napisem: Johannes de Pomuk. Po śmierci Wacława IV (†1419) kult Męczennika zaczął się szerzyć spontanicznie. Szybko pojawiły się pierwsze jego życiorysy, a nawet cześć liturgiczna. W wieku XVII kult przybrał na sile (protestanci twierdzą, że został on wywołany sztucznie, aby przysłonić postać Jana Husa), był nazywany *błogosławionym* i zaliczany do kręgu patronów Pragi i Czech. Oficjalny proces rozpoczęto jednak dopiero z polecenia cesarza Józefa I w roku 1710. Innocenty XIII w 1720 roku potwierdził tytuł jako błogosławionego.¹⁰⁶ Dnia 19 marca 1729 roku papież

¹⁰³ W Europie Środkowej wprost niezliczoną pozostaje liczba figur św. Jana Nepomucena strzegących mostów. Według Iwony Scheer na Śląsku zachowało się przeszło 350 przydrożnych pomników czeskiego duchownego. Zob. m. in. Scheer, I.: *Święty Jan Nepomucen*. In: *Przydrożne Pomniki Przeszłości*, z. 6, Świdnica 1988, s. 4–13; Scheer, I.: *Święty Jan Nepomucen, męczennik stracony przez potomka książąt świdnickich*. Wrocław 1989.

Z kolei jeśli idzie o region obniżenia kudowskiego to dwie figury św. Jana Nepomuckiego znajdują się w Lewinie Kłodzkim (jedna z 1818 r. a jej wykonawcą i fundatorem był Johan Vebe), a trzecia w Brzozowiu. Zob. Baldy, K.–Kledzik, M.: *Przydrożne miejsca kultu religijnego i małe pomniki architektury w Górach Stołowych*. Szczeliniac 5, 2001, s. 181–182.

¹⁰⁴ Jest to płócienna komża z czerwonym podbiciem, i o wąskich rękawach.

¹⁰⁵ Był swego rodzaju płaszcz w formie peleryny z otworami do wysuwania rąk, wykończony pod szyją kołnierzem.

¹⁰⁶ Tenże papież zatwierdził tekst Mszy świętej i Liturgii Godzin ku czci błogosławionego na Czechy, Austrię, Niemcy, Polskę i Litwę. Podobnie jak język św. Antoniego w Padwie, tak też język św. Jana Nepomucena jest zachowany łańcuszkiem, w osobnym – artystycznym – relikwiarzu katedry praskiej.

Benedykt XII ogłosił go formalnie świętym.¹⁰⁷ W 1693 r. figurę Jana Nepomucena umieszczono na moście Karola w Pradze, co zrodziło wiele jej kopii i uczyniło go jednym z najbardziej popularnych opiekunów mostów doby nowożytnej. W XVIII w. rzeźby Jana Nepomucena zdobiły już całą czeską ziemię i stały się jej typową częścią.

W ikonografii Święty przedstawiany jest w stroju kapłańskim (tzn. w sutannie, rokokie, i birecie na głowie). W ręku palma męczeńska. Niekiedy trzyma palec na ustach (symbol zachowanej tajemnicy). Jego atrybutami są: klucz, Biblia jako książka – symbol ewangelizacji, kłódka, krzyż w ręce, zapieczętowany list, most, z którego został zrzucony, pieczęć, wieniec z pięciu gwiazd, wieniec z gwiazd – w środku napis *TACUI* – milczałem; woda, zamek¹⁰⁸.

2.2.3.c. Przesłanie ołtarzowej kapliczki – Grupa Ukrzyżowania

(A) Uwagi natury ogólnej

(A1) Mówiąc najogólniej, nisze na ścianach domów mieszkalnych, dzwonnice kultowo-świeckie (tzn. w niewielkim stopniu sygnalizacyjne), krzyże, kapliczki i figury przydrożne, jakie do dzisiaj tak często spotykamy na ziemi kudowskiej, nachodzkiej i w krainie Čapków i Jirásków, stanowią przestrzeń sztuki – przestrzeń sakralną.

(A2) Sztuka to jedna z płaszczyzn, na której przebiega komunikowanie się ludzi różnych wyznań, nacji i epok. Ponadto sztuka i architektura sakralna to zarazem harmonia i piękno podarowane całej ludzkości. Co więcej, jest to polifonia piękna. Bowiern sztuka sakralna zawiera w sobie skumulowane piękno prawdy, życia i dobra oraz wyjątkowo cenne piękno chrześcijańskiej tożsamości, jak też plastycznego wyrazu i przekazu wiary. Sztuka sakralna to zarazem jedyny tego rodzaju „kulturowy stalagmit” lub „wypalarka DVD”, która jak sejsmograf w czuły sposób rejestruje na płótnie, w drzewie i w kamieniu, wielowiekowy proces rodzenia się wspólnot chrześcijańskich do coraz to bardziej nowego, świadomego i pogłębianego (tzn. mistycznego) życia wewnętrznego.¹⁰⁹

A3) W efekcie sztuka sakralna to umiejętne połączenie m. in. dwóch funkcji: ozdoby i treści. Ozdoba lub dekoracja wywodzi się od łacińskiego *decorum* – (w języku pol. – przyzwoitość, powaga; z tego wypływa m.in. *zasada decorum*, tzn. zasada zgodności treści z formą; odpowiedniości formy do treści: w sztuce, literaturze, teatrze...), stąd też np. już malarstwo katakumb stanie się dla nas bardziej zrozumiałe, gdyż *decorum* nie oznacza tylko czegoś co zdobi, ale coś, co się godzi umieścić lub wykonać na danym świętym miejscu.

Druga funkcja sztuki sakralnej, to funkcja treści – orędzia, przesłania. Jest ona nie mniej ważna jak funkcja zdobienia. Polega na wprowadzeniu „zaszyfrowanych” treści architektoniczno-ikonologicznych-etycznych, które, w naturalny dla siebie sposób, z łatwością odczytuje lud Boży, modlący się w przestrzeni obiektów sakralnych swej epoki.¹¹⁰ W konsekwencji mamy pełne prawo, aby za Tadeuszem Serwerynem twierdzić, że każda katedra,

¹⁰⁷ Święty Jan jest patronem zakonu jezuitów, Pragi, spowiedników, szczerej spowiedzi, dobrej sławy i tonących. Co więcej od Alzacji po Polskę, ale również i w regionie Wenecji św. Jan jest opiekunem mostów i orędownikiem podczas powodzi. Jego obchód liturgiczny przypada na 16 maja.

¹⁰⁸ Zob. Fros, H.–Sowa, F.: *Twoje imię (Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny)*. Kraków 1975, s. 305–306; Weisskopf, J.: *Johannes v. Nepomuk*. In: *LfThK Bd. 5*, k. 1065.

¹⁰⁹ Lucjan Anczykowski – lekarz i poeta, mieszkał w Kudowie Zdroju, a obecnie w Bardo Śl., jest autorem m. in. tomiku wierszy – *Powracające świty i zmierzchy*. Opole 1993. W jednym ze swych utworów napisał: */Ofiarne i dziękczynne kapliczki, / są węzłem zdarzeń tej krainy/ i źródłem pamięci/ jak księgi Wschodu/* (Kotlina Kłodzka 1997 r.).

¹¹⁰ Por. m. in. Zieliński, Ch.: *Sztuka sakralna*. Poznań 1960; Rosier-Siedlecka, M. E.: *Posoborowa architektura sakralna*. Lublin 1979; Snela, B.: *Przestrzeń kościelna*. In: *Liturgika ogólna, Praca zbiorowa*, Lublin 1973 s. 175n; Jackowski, A.: *Polska sztuka ludowa*. Warszawa 2002.

każdy kościół, dzwonniczka, krzyż i kapliczka, to wielki hymn uwielbienia Boga w drewnie i kamieniu wyśpiewany.¹¹¹

(A4) Warto tu dla porównania podkreślić fakt, iż w regionie Gór Stołowych, największe ilości obiektów małej architektury sakralnej wzniesiono w czterech czasookresach: cztery w latach 1810–1829; sześć w latach 1850–1869; siedem w latach 1870–1889 i najwięcej dziewięć w okresie dwudziestolecia 1890–1909. Wynika z tego, że na przełomie XIX/XX w. liczba wznoszonych krzyży i kapliczek uległa podwojeniu, w porównaniu z pierwszym dwudziestolecie tegoż wieku.¹¹²

(A5) Ze zbliżoną dynamiką występowania krzyży z plastycznymi przedstawieniami Męki Pańskiej (w języku czeskim – „Boží muka”; o bardzo interesującym i rozbudowanym programie ikonograficznym) spotykamy się na Górnym Śląsku. Pomimo, że najstarsze z nich pochodzą z XVIII i początków XIX w., to jednak w XIX w. i na początku kolejnego stulecia monumenty te dominują w kręgu obiektów małej architektury sakralnej. Najwięcej kapliczek przedstawiających Mękę Pańską pochodzi z okresu trzydziestolecia (1880–1910).¹¹³

(A6) Na obecnym stanie badań iż typ ikonograficzny „Grupa ukrzyżowania” i ściśle z nią powiązany typ Męki Pańskiej (*Boží muka*), na Dolnym Śląsku i we Wschodnich Czechach najczęściej występuje on przynajmniej w czterech odmianach i rozwiązaniach formalnych: a) jednosobowe – wyłącznie z Chrystusem Ukrzyżowanym; b) dwuosobowe – z Chrystusem Ukrzyżowanym oraz Matką Bożą Bolesną; c) trójosobowa – Jezus Ukrzyżowany oraz trzy biblijne osoby pod krzyżem (Matka Boża, św. Jan Apostoł i św. Maria Magdalena); d) wieloosobowe, tzn. tak, jak uprzednio, dwie Marie i św. Jan oraz dodatkowo kilku świętych mających w swym życiu szczególną więź z Jezusem ukrzyżowanym oraz e) Jezus ukrzyżowany bez Matki Bożej, Św. Jana i Marii Magdaleny, ale z kilkoma różnymi świętymi.

W rozwoju tzw. „Bożych Mąk”, na przełomie XIX/XX w. na Górnym Śląsku najpopularniejsze były przedstawienia dwuosobowe. W tym typie, w części postumentowej, wyodrębniła się wnęka zamknięta półkuliście, ostrołucznie lub trójlistnie, a zwieńczona profilowanym gzymsem z daszkiem. We wnęcie umieszczano pełnoplastyczną figurkę Matki Boskiej

¹¹¹ Por. Seweryn, T.: *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa 1958, s. 8; Zin, W.: *Opowieści o polskich kapliczkach*. Wrocław 1995; Lipok-Bierwaczonok, M.: *Przy śląskich drogach. Kapliczki i krzyże przydrożne na Górnym Śląsku*. Katowice 1998, s. 25–92; Jackowski, A.: *Polska sztuka ludowa*. Warszawa 2002, s. 29n; I. i Mateoszkowie, A.: *Krzyże, figury i kapliczki przydrożne w Rudzie Śląskiej*. Ruda Śląska 2003, s. 8–15; Kontyny, I.: *Zabytki małej architektury w rudzkim pejzażu*. In: *Sztuka sakralna Rudy Śląskiej*, pod red. naukową B. Szczypera-Gwiazda i M. Lubina, wstęp prof. dr hab. E. Chojecka, Ruda Śląska 2005, (Ruda Śląska – Tradycja i Teraźniejszość dla Przyszłości); Łosiński, Al.: *Religijność Kaszubów a mała architektura*, (referat wygłoszony 25 IV 2005 r. na Uniwersytecie Gdańskim, w ramach trzeciego seminarium z cyklu: Z Dziejów Kultury Pomorza w XIX–XX wieku; Rożałowska, J.: *Procesje związane z małą architekturą sakralną na przykładzie Komornik i Łowkowic*. Śląsk Opolski 1–2, 2005, s. 54–55; *Pogranicze-Kultura-Religia*, pod redakcją J. Tuja, Wydawnictwo WWSZiP Wałbrzych 2004 (seria: Nauki Społeczne, nr 6).

¹¹² Zob. Baldy, K.–Kledzik, M.: *Przydrożne miejsciska kultu religijnego i małe pomniki architektury w Górach Stołowych*. Szczeliniac 5, 2001, s. 175 (rys. 1).

Należy tu zarazem zauważyć, że powyżej zasygnalizowany proces w przekonywujący sposób synchronizuje się z czasookresem pierwszych sześciu, na siedem zaistniałych, pandemii cholery jakie nawiedziły kulę ziemską (w tym także pogranicze kudowsko-nachodzkie). Były to kolejno następujące lata: 1-sza pandemia (1817–1824); 2-ga pandemia (1826–1841); 3-cia pandemia (1846–1861); 4-ta pandemia (1863–1876); 5-ta pandemia (1883–1896) oraz 6-ta pandemia (1899–1923).

¹¹³ Zob. Kontny, I.: *Zabytki małej architektury w rudzkim pejzażu*. In: *Sztuka Sakralna Rudy Śląskiej*, red. B. Szczyпка-Gwiazda i M. Lubina, Ruda Śląska 2005.

Bolesnej. Niekiedy wnęka była flankowana kolumnami i posiadała dekorację ornamentalną (np. w formie wici roślinnej).¹¹⁴

(A7) Na pograniczu kudowsko-nachodzkiem można odnaleźć prawie wszystkie typy małej architektury sakralnej, charakterystyczne zarówno dla ziemi kłodzkiej, jak też Dolnego i Górnego Śląska. Występują tu bowiem: kapliczki domkowe, kapliczki słupowe, kapliczki szafkowe (nadrzewne), grotty, figury, krzyże, krzyże pomnikowe, dzwonnice kultowe i nisze oraz naroża domów. Pojawienie się wymienionych obiektów w krajobrazie ukształtowanym przez człowieka sięga wielowiekowej przeszłości. Zachowane do dziś zabytki małej architektury sakralnej (niekiedy wymagają pilnej restauracji), stanowią zaledwie część dawnego dziedzictwa kulturowego. Są jednak ważkim zmaterializowanym aktem wiary, charakterystycznym dla katolickiego kręgu kulturowego. Ceniony badacz tej problematyki Tadeusz Seweryn napisał, iż są *modlitwą ludu [...] rzezaną w drzewie lub kutą w kamieniu: materializacją uniesienia serc pobożnych*.¹¹⁵

(B) Uwagi bezpośrednio związane z ołtarzową kapliczką – Grupa Ukrzyżowania

(B1) Powstanie barokowej kapliczki ołtarzowej Grupa ukrzyżowania z 1887 r. przypada na koniec XIX w. W tym czasie pojawia się w architekturze światowej nurt zwany historyzmem,¹¹⁶ polegający na naśladownictwie stylistyki minionych epok, w tym także i baroku.¹¹⁷ Ponadto czas realizacji kapliczki przypada na szczególną dynamikę okresu 1880–1910) jaką w kategorii małej architektury sakralnej odnotowano zarówno dla regionu Gór Stołowych, jak też i Górnego Śląska.

Ważnym jest fakt, że architektura XIX i XX w. dawała pierwszeństwo obiektom świeckim, a kościoły były w zasadzie tylko rekonstruowane i dobudowywane.¹¹⁸ Na ziemiach czeskich, u genezy tej tendencji, stał terezjanizm i józefinizm. M. in. cesarz Józef II z jednej strony co prawda ponownie zalegalizował niekatolickie wyznania,¹¹⁹ a z drugiej, w duchu bizanty-

¹¹⁴ Zob. j. w.

¹¹⁵ Por. Seweryn, T.: *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa 1958, s. 8.

¹¹⁶ W historii architektury i jej nurtu historyzmu, można rozróżnić trzy fazy rozwojowe: historyzm romantyczny (do ok. 1870 r.), ścisły historyzm (ok. 1870-1890) i późny historyzm (po 1890 r.).

¹¹⁷ Ojczyzną baroku były od 1550 r. Włochy. Styl baroku rozprzestrzenił się w Europie w różnym czasie, od 1600 r. we Francji, po 1618 r. w Austrii i Czechach (wywierając wpływ zarówno na styl budownictwa, kształt kultury i sposób życia), od 1660 w Niemczech. O szczytowym rozwoju stylu barokowego można mówić w okresie 1690–1780. Jest więc zrozumiałym fakt, że m. in. w Rzymie i Wenecji do dzisiaj, w dużej liczbie występują barokowe kapliczki (także rzeźby świętych umieszczane we wnękach lub narożach budynków), które w znacznej mierze nadal są starannie pielęgnowane.

¹¹⁸ Podczas drugiej wojny światowej i w następnym półwieczu, w czasie rządów komunistycznych, religia – „opium dla ludu” – miała być całkowicie wykorzeniona z ludzkiego życia.

¹¹⁹ W zasadzie niwelowała ona zasady kontrreformacji i reformy Kościoła katolickiego na ziemiach Czech i Moraw. Po wojnie 30-letniej (1618–1648) Kościół katolicki w Czechach, na drugim etapie rekatołicyzacji, usiłował wprowadzać w życie reformę opartą na dekretach soboru trydenckiego, a z drugiej władcy katolicycy, na zasadzie swego rodzaju symetrii, na różny sposób wykorzystywali zasadę *‘cuius regio, eius religio* (łac. – czyja władza, tego religia, ta łacińska sentencja streszczała treść ugody zawartej przez cesarza Karola V z książętami niemieckimi w ustaleniach pokoju augsburskiego z 1555 r.). Z kolei władze kościelne na swych kanonicznych terytoriach miały realizować zadanie duszpasterskie umacniania katolickich wiernych, w konsekwencji dążyły do ich ochrony, m. in. poprzez kontrolę drukowanych książek, niedopuszczanie innowierców do wyższych stanowisk społecznych i uznanie innych chrześcijańskich wyznań za hereetyckie. Główną rolę w dziele odradzania Kościoła katolickiego odegrali jezuita i kapucyni, a na Śląsku także cystersi. W tym celu skutecznie wykorzystano także kulturę barokową, a XVII-ny kult

nizmu i oświeconego absolutyzmu, na swój sposób modyfikował katolicką sieć parafalną oraz rozwiązał znaczną liczbę klasztorów (ponad 800)¹²⁰ i zakazał odbywania pielgrzymek (co było silnym ciosem dla pobożności ludowej).

(B2) Ponadto w stuleciu naznaczonym wielkim cierpieniem: epidemie, pandemii cholery, wojny, kryzysy ekonomiczne, kulturkampf, złożona sytuacja polityczna, kwestia robotnicza, kryzysy ekonomiczne itd., a zarazem przy rozszerzanej kulturze zogniskowanej na idei tańca śmierci,¹²¹ omawiana kapliczka reprezentuje, poprzez zdrową i wyważoną kompozycję oraz optymistyczne chrześcijańskie przesłanie, cenną przestrzeń medytacyjną. Co więcej, z jednej strony, poprzez skupienie się na Jezusie Ukrzyżowanym, jednoznacznie wyraża ona m. in. postulowany już przez Marcina Lutera chrystocentryzm, a z drugiej w sto lat od józefińskiego zakazu odbywania pielgrzymek, prezentowana kapliczka jest małą miejscową kalwarią (wręcz rekompensatą za zablokowane miejsca pielgrzymkowe) i cenną inspiracją na rzecz zdrowego praktykowania orędownictwa świętych patronów. Ponadto jest to jeden z największych, najstarszych i najlepiej zadbanych obiektów małej architektury sakralnej na ziemi nachodzkiej i hronowskiej.

(B3) Istotną częścią kapliczek bywały inskrypcje umieszczane częściowo na frontonach lub też na rewersach kamiennych krzyży. Zawierały one informacje o fundatorach, roku fundacji, warsztacie kamieniarskim (w okresie późniejszym o restauracji kapliczki) a przede wszystkim, i na ważnym planie, wers modlitwy lub cytaty biblijne. W naszym konkretnym przypadku, kapliczka nie posiada pierwotnych inskrypcji dotyczących fundatorów, daty wzniesienia kapliczki i nazwiska mistrza kamieniarskiego. Aktualne inskrypcje podają dane związane z restauracją obiektu w 1995 r.

św. Jana Nepomucena stanowił skuteczne narzędzie kontrreformacji. Zob. m. in. Zlámal, B.: *Přiručka českých církevních dějin IV: Doba husitská, česko-bratrská a protestantská (1400–1550); Doba rekatolizace (1550–1650)*. Olomouc 2008.

¹²⁰ Nota bene, decyzyja ta w znacznym stopniu nawiązywała do, negatywnej wobec życia zakonnego i bractw kościelnych, postawy M. Lutera i F. Melanchtona uzewnętrznionej już w Augsburskim wyznaniu wiary – ‚Confessio Augustana‘ z 25 VI 1530 r. . Ponadto cesarz przejął ich dobra, m. in. na rzecz trwającego do dzisiaj tzw. ‚funduszu kościelnego‘. Zob. *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche*, 1930. Göttingen 1992 (wydanie krytyczne); *Confessio Augustana Variata. Das protestantische Einheitsbekenntnis von 1540*. Speyer 1993; Fitych, T.: *Kluczowe etapy odradzania się życia wspólnotowego według rad ewangelicznych wśród chrześcijan kościołów reformy protestanckiej*, artykuł złożony do druku; Fitych, T.: *Bractwo Wspólnego Życia (Z badań nad procesem odradzania się życia zakonnego w Kościołach reformowanych XIX i XX w.)*, artykuł złożony do druku.

¹²¹ W tym samym czasie, w kulturowej przestrzeni Europy, jak i w obrębie samego Kościoła katolickiego, należy odnotować zarówno pielęgnowanie habsbursko-wiedeńskiej idei „pięknej śmierci” (n. p. „wiedeński Wawel”, czyli krypta kapucynów z sarkofagami 154 Habsburgów), jak też istnienie jednoznacznie medytacyjnych krypt i kaplic skoncentrowanych na idei *memento mori*, z intencją umacniania chrześcijańskiej wiary w zmartwychwstanie (najbardziej cennym tego przykładem pozostają krypty: w Austrii – benedyktyńskiego opactwa Altenburg (1740–1745); a w Czechach – kapucyńskiej krypty w Brnie (z okresu 1658–1784). Niekiedy kryptom i kaplicom nadano postać makbryczną (zob. krypta kapucynów w Rzymie (z ok. 1650–1870) i w Palermo z 8 tys. mumii; kaplice rzymskich bractw zajmujących się pochówkiem ludzi biednych i bezdomnych, m. in. S. Maria dell’Orazione e Morte). Obszerniej piszę na ten temat zarówno w artykułach poświęconych kulturze śmierci w XVII–XIX w. w trzech regionach Europy: na ziemiach Habsburgów austriackich, w kręgu kultury romańskiej (Włochy, Francja, Hiszpania i Portugalia) oraz w północnej Europie w kręgu kultury germańskiej; jak też w przyczynkach dedykowanych najbardziej charakterystycznym pod tym względem kryptom.

(B4) Na duchowe przesłanie omawianej kapliczki ołtarzowej – „Grupy Ukrzyżowania” składają się m. in. takie oto podstawowe prawdy: krzyż jest podstawową tajemnicą i głównym symbolem wiary chrześcijaństwa; Jezus Ukrzyżowany, jako miejsce objawienia największej miłości wyzwalającej grzeszną ludzkość i jednoczącej ją z Bogiem Ojcem oraz całą Trójcą Św.; franiszkańskie *compassio* (pojęcie to użył po raz pierwszy św. Bonawentura, wybitny teolog franciszkański z czasów św. Franciszka); przekazanie całemu Kościołowi, w osobie św. Jana, Maryi jako Matki (J 19, 26–27); a wreszcie *Communio sanctorum* i orędownictwo świętych patronów.

(B5) Omawiana kapliczka ołtarzowa, była nie tylko orientowana w kierunku kościoła parafialnego (i jego tabernakulum), ale była istotnym wyrazem pobożności dawnych mieszkańców i z pewnością miała dla tamtejszych mieszkańców duże znaczenie (o czym świadczą chociażby poniesione nakłady finansowe). U genezy fundacji zazwyczaj stały różne motywy: zamiar upamiętnienia swego nazwiska; aby współmieszkańców pobudzić do głębszej pobożności i częściej modlitwy, niekiedy doznane szczególne objawienie lub łaska; w innym przypadku uratowanie od wypadku, choroby, morowego powietrza, powodzi; czy też z wdzięczności za szczęśliwy powrót z wojny lub dla upamiętnienia ważnego wydarzenia. Niestety na dotychczasowym etapie badań stwierdzamy brak przekazów źródłowych, które by umożliwiły udzielenie jakiegokolwiek odpowiedzi na ten temat.

(B6) Podobnie jak to ma miejsce w prawosławiu w stosunku do ikon (są one tam traktowane bardzo personalistycznie i eklezjalnie), tak też fakt istnienia we wsi kapliczki, wymagał od jej mieszkańców pielęgnowania właściwych postaw. W konsekwencji przechodząc obok krzyży i kapliczek, klękano, mężczyźni unosili na znak czci nakrycie głowy, kreślono dłonią znak krzyża; niekiedy gromadzonono się wokół niej w chwilach zagrożenia i trwogi; to przed kapliczką werbalizowano swoje modlitewne prośby i dziękczynienia, śpiewano pobożne pieśni i odmawiano różaniec i litanie, to tutaj wspólnie modlono się zmarłych. Również i w tym przypadku brak adekwatnych źródeł uniemożliwia opisanie miejscowych zwyczajów.

(B7) W pobliżu kapliczki Grupy ukrzyżowania, pomimo przyłączenia Małej Čermnej, przed ponad stu laty, na krótko do parafii w Nachodzie, a następnie na dłużej – bowiem do dzisiaj – w Hronovie, nadal (m. in. w 1889 r.) solennie świętowano tu „pout”, czyli jeden z największych i najbardziej uroczystych odpustów św. Bartłomieja Apostoła – męczennika, czyli patrona parafii w tzw. Niemieckiej (Wielkiej) Čermnej¹²².

(B8) Ołtarzową kapliczkę, reprezentującą w Małej Čermnej typ ikonograficzny „Grupa Ukrzyżowania”, z wielu motywów należy zaliczyć do najbardziej cenionych i okazałych w całym czeskim zakątku, a zwłaszcza w grupie 119 zinwentaryzowanych dotychczas obiektów. Po pierwsze jest to jedyna w typie „Grupa ukrzyżowania” o tak znacznych gabarytach i bo-

¹²² Świadczy o tym dobitnie zapis w kronice Karla Martinca: [...] *Jak se blížil svátek sv. Bartoloměje mizelo obilí z polí a vládlá spokojenost a dobrá pohoda z vydařeného průběhu žní. Všechno to naznačovalo, že se i pout v Malý Čermný vyvede a že bude jedna z největších za poslední léta.*

V sobotu ano před poutí bylo už všude cítit napětí a zvyšný neklid naznačoval, že se chystá něco neobvyklého. Brzy po poledni bylo vidět přijíždět od Brného menší vozík tažený jedním koněm. To byla předzvěst prvního náporu kramářů a jarmarečnicků do vsi. Vedl je jako každoročně hronovský perníkář Středa, který tu musel být první, aby mu náhodou někdo nezabral jeho místo pro boudu, kterou si už poléta stavěl na prostranství před Andrejsovou hospodou. Letos už podruhé stála přímo proti novému kříži, který tu teď zkrášloval náves. Vedle něho stály dvě mladé lipky. Nový kříž se stal chloubou čermenských sousedů, kteří jej postavili jako náhradu za kdysi dávno zbouranou kapličku, která stávala před starou tvrzí. Byli přesvědčeni, že se jim takto podařilo splatit dávný dluh svých předků [...]. Zob. Martinec, K.: *Na pomezí českého světa.*

gactwie kompozycji, która stoi w centrum głównego placu (w Wielkiej Czermej i Słonem zostały one usytuowane w centrum cmentarza¹²³). Po drugie jest to kapliczką, która posiada największe skupienie figur (tzn. siedem, łącznie z postacią Jezusa Ukrzyżowanego).¹²⁴

W centrum kapliczki, w głównej w niszy występuje św. Franciszek z Dzieciątkiem, ponieważ był on z jednej strony wielkim czcicielem Dzieciątka Jezus (jako pierwszy organizował jasełka w lesie dla miejscowej ludności), a z drugiej z tytułu wielkiego nabożeństwo do Męki Pańskiej i posiadane na stygmaty (zewnątrzny wyraz szczególnej jedności i przyjaźni z Jezusem Ukrzyżowanym – Największym Dobrem i Miłością).

3. Zamiast zakończenia

Usiłując zrozumieć, a przynajmniej w pełniejszy sposób naświetlić, genezę zjawiska „eksplozji” małej architektury sakralnej z przełomu XIX–XX w.,¹²⁵ i to nie tylko na ziemi kłodzkiej, nie sposób pominąć historyczno-kulturowego kontekstu Europy i Śląska. W praktyce, z jednej strony: liberalna protestantyzacja całokształtu kultury, a z drugiej ograniczanie i „schładzanie” działalności Kościoła katolickiego przez faworyzujące protestantyzm, Prusy (pod władzę których Śląsk dostał się już w 1742 r.),¹²⁶ czy też terezjanizm i józefinizm doświadczany na ziemiach Czech i Moraw, nie służyły ani katolickiemu duszpasterstwu, ani tym bardziej umacnianiu się pobożności ludowej. Ponadto kolejnym negatywnym faktorem były częste wojny śląskie (1740–1763);¹²⁷ uciążliwe stacjonowanie wojsk w okresie kampanii antynapoleońskiej; coraz bardziej zorganizowana sekularyzacja i od wybuchu rewolucji francuskiej coraz bardziej precyzyjnie namierzana i sterowana, z kluczowym momentem jakim była sekularyzacja zakonów na Śląsku w 1810 r.¹²⁸ (fakt ten znacznie osłabił zarówno charyzmatyczną strukturę Kościoła, jak też jego materialny stan posiadania oraz siłę duchowego i pastoralnego oddziaływania), ponadto tak przełomowe wydarzenia jak Kongres Wiedeński i Wiosna Ludów, przegrana w 1866 r. wojna austriacko-pruska, a z drugiej: formalna i wręcz symboliczna więź dekanatu kłodzkiego z archidiecezją praską, coraz bardziej efektywne wciąganie dziekana kłodzkiego w tryby osobistych ambicji i pruskiej polityki, a wresz-

¹²³ Czyli podobnie jak to ma miejsce na klasztorным cmentarzu krzeszowskiego opactwa cystersów, gdzie do dzisiaj doskonale zachowaną została monumenalna barokowa grupa „Ukrzyżowanie” autorstwa J. G. Gode; (co zarazem kolejny raz potwierdzałoby znaczący wpływ kultury monastycznej na małą architekturę sakralną i pobożność ludową). Zob. Jarosiewicz, A.–Skoczylas-Stadnik, B. (red.): *Krzeszów europejska perła baroku*. Legnica 2008, s. 128.

¹²⁴ Warto w tym miejscu zauważyć, iż Grupa ukrzyżowania (ale tylko z trzema figurami pod krzyżem) znalazła także miejsce w Pisku, na najstarszym w Czechach kamiennym moście. Z kolei ołomuniecka kolumna Trójcy Św. (gloryfikacja wiary i Kościoła katolickiego, a zarazem zabytek z listy UNESCO) charakteryzuje się m. in. największym w Europie Środkowej skupieniem liczby figur w jednej grupowej rzeźbie.

¹²⁵ Por. m. in. Baldy, K.–Kledzik, M.: *Przyrodne miejsca kultu religijnego i małe pomniki architektury w Górach Stołowych*. Szczeliniec 5, 2001, s. 175; Berent, E.: *Przyrodna i podniebna: sakralna sztuka ludowa Ziemi Kłodzkiej XVIII–XX w.* Wrocław 2001.

¹²⁶ Zob. m. in. Štěřiková, E.: *Pozvání do Slezska. Vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*. Praha 2001.

¹²⁷ Mam na uwadze trzy wojny między Austrią Habsburgów i Prusami Hohenzollernów o panowanie nad Śląskiem, w wyniku których większość Śląska wraz z Ziemią Kłodzką znalazły się w granicach tych ostatnich, a wraz z nimi od 1871 r. w zjednoczonych przez Hohenzollernów Niemczech.

¹²⁸ Por. Gach, P.: *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*. Lublin 1984.

cie brak zarówno dostatecznej liczby prezbiterów (w tym ze znajomością języka czeskiego) oraz priorytetów pastoralnych, i zasad konsekwentnie przestrzeganych w polityce personalnej oraz w obsadzie urzędów proboszczowskich, w konsekwencji musiało doprowadzić do swego rodzaju „opuszczenia” wiernych lub pozostawienia ich samym sobie w prywatnym przeżywaniu wiary oraz subiektywnej realizacji zasady *sentire cum ecclesia* – czucia i bycia Kościołem.¹²⁹

Dopełniając tę perspektywę wypada nam w skróty sposób przybliżyć cechy religijności typowe dla wieku XIX¹³⁰. Umożliwiają one bardziej wszechstronne odczytanie kształtu i znaczenia pobożności ludowej. Jeśli idzie o ogólnoeuropejskie prądy odrodzenia religijnego, to zrodziły się one zarówno w okresie walk religijnych, jak też podczas rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich. Przy czym dynamiczny rozwój uwidocznił się w kilku wielkich centrach, jakimi były: Francja, Wiedeń, Niemcy Zachodnie, a następnie Turyn, Rzym i Anglia oraz Hiszpania.

Omawiając ogólnie cechy religijności XIX wieku należy zaznaczyć, że ma tu miejsce rozdwojenie życia wewnętrznego Europy – z jednej strony widoczne są postępy na rzecz odrodzenia religijnego, a z drugiej zaznacza się umacnianie laicyzacji kultury europejskiej, co prowadzi do konfliktów. Daje się zauważyć wzrost poziomu życia moralnego i świętości duchowieństwa oraz załężki rodzącego się laikatu katolickiego, jak też ożywienie ducha apostołskiego. Do roku 1870–1880 panuje jeszcze konformizm katolicki w masach, przy czym we Francji zaczyna się on załamywać już po roku 1830, a kierunki antyklerykalne istnieją już z całą wyrazistością i odnoszą nawet zwycięstwo po roku 1880¹³¹. Do najbardziej charakterystycznych cech religijności XIX wieku należą między innymi:

(a) *Indywidualizm religijny, «kapliczkowość» w życiu duchowym, dążenie do udoskonalenia się i wyczelowania swej duchowości, nie zawsze związane z najlepszymi wzorami. Zmysł społeczny zaczyna się budzić poprzez zainteresowanie się liturgią.*¹³²

¹²⁹ W 1920 r. w Kościele katolickim na obszarze Czech i Moraw, w następstwie oddziaływania tzw. odrodzenia narodowego i mającego niemiecką proveniencję ruchu o nazwie *Los-von-Rom-Bewegung*, doszło do schizmy. Odeszła pewna liczba zaangażowanych w te nurty duchownych i ok. milion wiernych, którzy utworzyli odrębny kościół. W wyniku rozłamu powstał narodowy Kościół Czechosłowacki, zorganizowany w patriarchat, który pierwotnie odwoływał się do tradycji i dorobku: św. Cyryla, św. Metodego, św. Wacława, husytyzmu i braci czeskich. Z czasem jednak zbliżył się do haseł i doktryny protestantyzmu. w 1924 r. doszło w nim samym do kolejnego rozłamu. W międzyczasie w 1971 r. zmienił on jeszcze nazwę na Czechosłowacki Kościół Husycki i aktualnie liczy on zaledwie kilkadziesiąt tysięcy członków. Por. m. in. Jaskóła, P.: *Los-von-Rom-Bewegung*. In: EK KUL t. 10, k. 1397–1398; Fitych, T.: *Kościół milczenia dzisiaj*. Praga–Nowa Ruda 1995, s. 20; Tarajło-Lipowska, Z.: *Prawdziwy charakter czeskiego odrodzenia narodowego*. In: *Odrodzenie narodowe w Czechach i na Słowacji*. Księga ku czci prof. Z. Niedzieli, red. H. Mieczkowski i T. Z. Orłoś, Kraków 1999, s. 91–97; Orłoś, T. Z.: *Czeskie odrodzenie narodowe i językowe*. Kraków 2000.

¹³⁰ Zob. Górski, K.: *Życie wewnętrzne i religijność mas*. In: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor i Z. Obertyński, t. 2, cz. 1, Poznań, 1979, s. 680–686.

Warto w tym miejscu zauważyć, że na skutek reformacji (n.b. M. Luter zakwestionował rady ewangeliczne i w konsekwencji życie zakonne oraz istnienie bractw), na wydziałach teologicznych czynnych w krajach języka niemieckiego do dnia dzisiejszego nie istnieje żadna katedra teologii i historii duchowości. Zaledwie o trzech lat podejmuje się taką próbę na uniwersytecie w Augsburgu.

¹³¹ Zob. Górski, K.: *Zarys dziejów duchowości w Polsce*. Kraków, 1986, s. 269–272.

¹³² Tamże, s. 272.

(b) Życie wewnętrzne odradza się w odnowionych, starych zakonach, i w powstawaniu nowych zgromadzeń. Te nowe łączą dawne kierunki życia wewnętrznego i zasady dawnych szkół z bardzo wyspecjalizowaną działalnością praktyczną na rzecz prostego ludu i kontemplacją. Panuje w tym okresie mieszany typ życia duchowego, tzn. zakony lub zgromadzenia mają czasem po dwa zadania specjalne, jedno stanowią zwykle przepowiadanie, misje ludowe, apostołat, nauczanie oraz praca formacyjna, praca charytatywna, publicystyka i prasa.¹³³

(c) Ogólny charakter życia wewnętrznego znajduje swój wyraz w środkach nieadekwatnych do celu. Płytkie i sentymentalne modlitwy książeczek do nabożeństwa tego czasu przesłaniają wiernym głębszą treść życia wewnętrznego i z powodu braku formacji liturgiczno-eklezyjalnej zamykają ich w swego rodzaju duchowej „samowystarczalności”. Wiek XIX przyniósł jednak wielkie nasilenie świętości w Kościele¹³⁴ (m. in. renesans kultu św. Franciszka z Asyżu). Ponadto na uwagę zasługuje pojawienie się takich nowych form kultu, jak: nieustająca adoracja, kult Serca Jezusowego, a także kult maryjny wyrażający się w powstawaniu żywego różańca i krzewieniu sodalicii.

Bibliografia

- Baldy K.–Kledzik M.: *Przydrożne miejsca kultu religijnego i małe pomniki architektury w Górach Stołowych*. Szczeliniac 5, 2001, s. 169–185.
- Bartl, Z.: *Malá Čermná – šosovní ves města Náchoda (1674–1730)*. In: *Náchodsko od minulosti k dnešku* 3, 1989, s. 205–208.
- Beales, D.: *Europäische Klöster im Zeitalter der Revolution 1650-1815*. Köln–Weimar–Wien 2008.
- Baštecká, L. (ed.): *Jak se žilo na kladském pomezí. Čtení ze starých pamětí a kronik*. Červený Kostelec 2004.
- Baštecká, L. a kol.: *Náchod. Historie, kultura, lidé*. Praha 2004.
- Berent, E.: *Przydrożna i podniebna. Sakralna sztuka ludowa Ziemi Kłodzkiej XVIII–XX w.* Wrocław 2001.
- Fitych, T.: *Kościelno-historyczne uwarunkowania rozwoju katolickiej parafii Czermna w „czeskim zakątku” ziemi kłodzkiej*. In: *Muzeum a dziedzictwo kulturowe pogranicza polsko-czeskiego (Kudowa Zdrój – tożsamość i zbliżenie)*, pod red. R. Gładkiewicza, Kudowa Zdrój 2008, s. 57–74.
- Fitych, T.: *Kościół św. Bartłomieja w Czermnej – najstarsza parafia (wzm. z 1354 r.) i centrum „starówki” Kudowy Zdroju (Refleksje na temat tytułu kościoła oraz obrzędów ludowych)*. *Świdnickie Studia Teologiczne* IV, 2007, s. 141–176.
- Fitych, T.: *Odkrywanie „nowej twarzy” i geniuszu miejsca Kudowy Zdroju (Mała architektura sakralna a park kulturowy i krajobrazowy)*, *Cześć 1.: Nisze*, *Perspective* 7, 2008, nr. 1, s. 66–80.
- Fitych, T.: *Mała architektura sakralna – świadectwa wiary i modlitwy ludu – Bogu na chwałę, ludziom na pożytek (Czeski zakątek: Jakubowice)*, artykuł złożony do druku.

¹³³ Tamże, s. 273.

¹³⁴ Tamże, s. 174.

- Herzig, A.–Ruchniewicz, M. (eds.): *W kraju Pana Boga. Źródła i materiały do dziejów Ziemi Kłodzkiej od X do XX wieku*. Kłodzko 2003.
- Hladký, L.: *Hronov a dějiny*. Náchod 1999.
- Hladký, L.: *K církevní organizaci tzv. Českého koutku v Kladském hrabství*. In: Kladský sborník 1, Hradec Králové 1996, s. 121–126.
- Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda I. Od nejstarších dob do bitvy na Bílé hoře*. Náchod 1895.
- Hraše, J. K.: *Dějiny Náchoda 1620–1740*. Náchod 1994.
- Hrubý, V.–Royt, J.: *Lidová zbožnost ve východních Čechách a v Kladsku*. Náchod 1997.
- Jackowski, A.: *Polska sztuka ludowa*. Warszawa, 2007 (copyright 2002).
- Jarosiewicz, A.–Skoczylas-Stadnik, B (red.): *Krzeszów europejska perła baroku*. Legnica 2008.
- Kontny, I.: *Zabytki małej architektury w rudzkim pejzażu*. In: *Sztuka Sakralna Rudy Śląskiej*, red. B. Szczypka-Gwiazda i M. Lubina, Ruda Śląska 2005.
- Pichl, M.: *Police nad Metují v datech*. Police nad Metují 2004.
- Pumrová, E.: *Sdružení přátel obce Malá Čermná (Hronov)*. Witryna internetowa: <http://www.pumpa-malacermna.cz/>.
- Pumrová, E.: *Školství v Malé Čermné (ke 115. výročí vzniku obecné školy 1892–1962–2007)*. Malá Čermná 2007.
- Scheer, I.: *Święty Jan Nepomucen*. In: *Przydrożne Pomniki Przeszłości* 6, Świdnica 1988, s. 4–13.
- Scheer, I.: *Święty Jan Nepomucen, męczennik stracony przez potomka książąt świdnickich*. Wrocław 1989.
- Seweryn, T.: *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa 1958.